

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Anja Marincelj

Uporaba likovnih aktivnosti pri socialnem delu z otroki

Diplomsko delo

Ljubljana, 2022

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Anja Marincelj

Uporaba likovnih aktivnosti pri socialnem delu z otroki

Diplomsko delo

Mentorica: izr. prof. dr. Jelka Zorn
Somentorica: as. dr. Klavdija Kustec

Ljubljana, 2022

PODATKI O DIPLOMSKEM DELU

Ime in priimek: Anja Marincelj

Naslov diplomskega dela: Uporaba likovnih aktivnosti pri socialnem delu z otroki

Mentorica: izr. prof. dr. Jelka Zorn

Somentorica: as. dr. Klavdija Kustec

Kraj: Ljubljana

Leto: 2022

Število strani: 87

Število tabel: 2

Število prilog: 6

Število slik: 13

Ključne besede: otroci, likovno izražanje, socialno kulturno delo, likovna terapija, skupinske likovne aktivnosti

Povzetek:

V svojem diplomskem delu preučujem uporabo skupinskih likovnih aktivnosti pri delu z otroki. V teoretičnem delu naloge se posvečam strokovnemu ozadju uporabe umetnostno izraznih sredstev v socialnem delu in umetnostni terapiji pri delu z otroki. Zanju je značilno, da likovno izražanje ni namenjeno estetskemu uživanju in ocenjevanju. Pristop je usmerjen v proces dela, ne pa v končni rezultat dejavnosti (izdelek). To pomeni, da je najbolj pomembno doživetje, izkustvo.

V empiričnem delu sem z otroki izvedla in raziskala uporabo skupinskih likovnih aktivnosti usmerjenih v proces. Rezultati so pokazali, da si otroci želijo uporabe tovrstnih aktivnosti in pristopa. Le-te med njih prinašajo drugačno možnost komunikacije, sodelovanja, sproščanja in širjenja virov moči.

The title of Graduation Thesis: Application of Art Activities in Social Work with Children

Key words: children, visual expression, social culture work, art therapy, group visual art activities

Abstract:

In my thesis, I study the use of group visual art activities in working with children. In the theoretical part of the thesis, I focus on the professional background of creative activities in social work and art therapy. One of their main characteristics is that the artistic expression is not intended for aesthetic enjoyment and evaluation. The approach is focused on the work process, not on the result of the activity, that is final product. Thus, the most important element of the activity is the experience itself.

In the empirical part, I performed and researched the use of process-oriented visual art activities with a group of children. The results showed that the children want to do such activities and respond positively to the aforementioned approach. These kinds of activities bring them a different possibility of communication, cooperation, relaxing, and growth of sources of power.

PREDGOVOR

Že od nekdaj sem močno verjela, da smo si ljudje med seboj različni. Med študijem socialnega dela sem še bolj ozavestila to spoznanje. Glede na to, da je vsak uporabnik enkraten posameznik, se mi zdi pomembno, da se metode ravnanja in načini dela oblikujejo na način, ki bi lahko bil zanj najbolj ustrezen.

V nekaterih primerih je to lahko uporaba umetnostno izraznih sredstev. Le-ta sem pogosto uporabljala v različnih kontekstih pri delu z otroki. Opažala sem, da so se otroci večkrat obremenjevali s tem, kako bodo njihovi izdelki izgledali, kljub temu, da izdelka nikoli nisem ocenjevala in da končen izgled v sodelovanju ni bil pomemben. Kot ljubiteljici umetnosti, predvsem likovnega ustvarjanja, mi je to dalo misliti. Opazila sem, da se tudi sama prepogosto obremenjujem z izgledom končnega izdelka. Ta občutek je vsekakor vplival na mojo izkušnjo med ustvarjanjem, medtem ko mi je ustvarjalni proces predstavljal velik užitek, ko sem bila še otrok. Ko sem ustvarjala neobremenjeno, sem veliko pozornosti namenila raziskovanju in eksperimentiranju z barvami, oblikami, besedami, gibi, toni itd. Med ustvarjanjem sem bila deležna več pozitivnih, celo terapevtskih učinkov (kot so sproščanje, raziskovanje in ozaveščanje čustev, povečevanje zaupanja vase in svoje sposobnosti, spoznavanje novih načinov reševanja problemov ipd. (Kariž, 2008 str. 19-21)).

Z obžalovanjem sem ugotovila, da zelo težko dosežem enako stopnjo sproščenosti, igrivosti in zaupanja, kot v otroških letih. Tudi, če ustvarjam doma, zase, in mojega dela nihče ne bo videl, je v meni velikokrat strah pred neuspehom, pred tem, da bi bil izdelek »grd«. V teoretskem delu svoje naloge sem skušala zajeti pomembne informacije o ustvarjalnosti pri otrocih (predvsem o likovnem izražanju) in o uporabi umetnostno izraznih sredstev v socialnem delu in likovni terapiji. Želela sem ugotoviti tudi, kje in zakaj se lahko zalomi; kako pride od tega, da se otroku ustvarjanje »zameri«, da mu začne predstavljati nekaj stresnega ali neprijetnega.

Empirični del temelji na proučevanju skupinskih likovnih aktivnosti, kjer je pristop usmerjen v proces dela. Skozi izvedbo likovnih aktivnosti sem otrokom želela na nevsihljiv način omogočiti drugačno, pozitivno izkušnjo likovnega izražanja in raziskati, do kolikšne mere mi to lahko uspe, kako bodo otroci sprejeli tak pristop in kakšne so njihove želje/potrebe ter doživljanje likovnega izražanja.

Pričujoča diplomska naloga ne bi nastala brez otrok, ki so se udeležili počitniškega varstva v Večgeneracijskem centru Skupna točka. Njihovo sodelovanje na ustvarjalnih delavnicah je bil vir mojega raziskovanja. Hvala tudi zaposlenima v organizaciji: Esteri Popovič in Ireni Kurtović, ki sta vse to omogočili in mi vseskozi nudili podporo. Prav tako se zahvaljujem mentorici izr. prof. dr. Jelki Zorn in somentorici as. dr. Klavdiji Kustec za vse nasvete, vodenje pri pisanju, spodbudo in strokovno pomoč. Posebna zahvala gre tudi moji družini in bližnjim, ki ste mi vselej stali ob strani in mi nudili razumevanje, različne uvide, znanja ter spoznanja, ki so mi pomagala pri pisanju diplomske naloge ter predvsem hvala za vso vašo ljubezen.

KAZALO VSEBINE

1. Teoretični del.....	1
1.1 Otroci in ustvarjalnost	1
1.1.1 Opredelitev otroštva	1
1.1.2 Opredelitev ustvarjalnosti.....	2
1.1.3 Ustvarjanje skozi otroštvo	4
1.2 Uporaba umetnostno izraznih sredstev v socialnem delu.....	6
1.2.1 Umetnostno izrazna sredstva	6
1.2.2 Socialno kulturno delo.....	8
1.3 Likovna terapija.....	10
1.3.1 Umetnostna terapija.....	10
1.3.2 Opredelitev likovne terapije	11
1.3.3 Uporaba likovne terapije pri otrocih.....	12
1.4 Uporaba likovne aktivnosti z morebitnimi terapevtskimi učinki pri delu s skupino otrok	14
1.5. Opis skupinskih likovnih aktivnosti	16
1.5.1 Spoznavanje.....	16
1.5.2 Raziskovanje čustev	17
1.5.3 Skupinska	18
1.5.4 Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin	18
2. Problem.....	20
2.1 Raziskovalna vprašanja	21
3. Metodologija.....	22
3.1 Vrsta raziskave	22
3. 2 Merski instrumenti in viri podatkov	22
3.3 Populacija in vzorec.....	22

3.4 Zbiranje podatkov oziroma empiričnega gradiva	23
3.5 Obdelava gradiva in analiza podatkov	24
4. Rezultati	27
4.1 Predhodni odnos do likovnega izražanja	27
4.2 Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih	27
4.3 Doživljanje, vtisi o likovnih aktivnostih	30
4.4 Želja po uporabi v prihodnosti	31
4.5 Opažanja.....	32
5. Razprava.....	38
6. Sklepi	42
7. Predlogi	43
8. Viri in literatura.....	44
9. Priloge	48
Priloga A: Smernice za fokusno skupino	48
Priloga B: Opazovalni list	49
Priloga C: Odprto kodiranje fokusna skupina 1	49
Priloga D: Odprto kodiranje fokusna skupina 2.....	62
Priloga E: Osno kodiranje	78
Priloga F: Soglasje staršev	86

Kazalo slik

SLIKA 1: TORTICA	32
SLIKA 2: TORTICA	32
SLIKA 3: TORTICA	33
SLIKA 4: TORTICA	33
SLIKA 5: ČUSTVA	34
SLIKA 6: ČUSTVA	34
SLIKA 7: ČUSTVA	34
SLIKA 8: ČUSTVA	34
SLIKA 9: SKUPINSKA	35
SLIKA 10: SKUPINSKA	35
SLIKA 11: MANDALA	36
SLIKA 12: MANDALA	36
SLIKA 13: MANDALA	37

Kazalo tabel

TABELA 1: ZNAČILNOSTI VZORCA RAZISKAVE	23
TABELA 2: PRIMER ODPRTEGA KODIRANJA	25

1. Teoretični del

1.1 Otroci in ustvarjalnost

V prvem delu teoretičnega uvoda diplomske naloge bom pozornost namenila opredelitvi otroštva in ustvarjalnosti ter likovnem izražanju v času otroštva. Te pojme se mi zdi potrebno opredeliti že na začetku, saj predstavljajo osnovo za nadaljnje dele in poglavja mojega diplomskega dela.

1.1.1 Opredelitev otroštva

»Otroštvo je dragocen, pomemben čas. Otrok, človek, lahko le v odnosu s sočlovekom dobi dragocene izkušnje za življenje, mora imeti priložnost, da se nauči prepoznati, razumeti, ravnati po zlatem pravilu svetovnega etosa, ki se glasi 'Ne stori drugemu, česar si ne želiš, da bi drugi storili tebi', ravnati po zapovedi 'Ne ubijaj'.« (Čačinovič Vogrinčič, 2008, str. 68)

Rutar v svoji knjigi *Poti do participacije otrok v vzgoji* (2013, str. 46-48) povzema francoskega socialnega zgodovinarja Philippa Airèsa. Ta je v svojem delu (1991) prvi opozoril, da otroštvo ni biološko dano, temveč, da je socialno in zgodovinsko konstruirano. O konceptu otroštva se je namreč začelo govoriti šele na koncu 17. stoletja. Do takrat so bili otroci dojeti zgolj kot pomanjšani odrasli. Otrok je bilo v družini veliko in posledično posamezen otrok ni dobil veliko pozornosti. Poleg tega je bila smrtnost visoka in tako pričakovana. Otroci so bili do 19. stoletja v vsakdanjem življenju prepleteni z odraslimi ob zabavi, delu in igri. Od konca 19. stoletja dalje se je postopoma začelo oblikovati občutenje otroštva, kot ga dojemamo danes, za katero je med drugim značilno ločevanje sveta odraslih od sveta otrok. Generalna skupščina OZN je leta 1989 sprejela Konvencijo o otrokovih pravicah. Ta v prvem členu določa, da je: »otrok vsako človeško bitje, mlajše od osemnajst let, razen če zakon, ki se uporablja za otroka, določa, da se polnoletnost doseže že prej.« (Varuh človekovih pravic RS, b.d.)

Poznamo pet razvojnih obdobij otroštva glede na skupne značilnosti posameznikov, ki pripadajo določenim starostnim skupinam (Inštitut za razvoj človeških virov, 2018):

obdobje dojenčka	od rojstva do drugega leta
zgodnje otroštvo	od drugega do četrtega leta

otrok	od četrtega do šestega leta
pozno otroštvo	od šestega do dvanajstega leta
adolescenca	od dvanajstega do osemnajstega leta

Ciljna skupina raziskovalnega dela moje diplomske naloge so otroci v poznem otroštvu, torej stari od šest do dvanajst let. Zato bom nekaj besed namenila temu razvojnemu obdobju.

Praper (1996, str. 92-93) v svoji knjigi *Moderna psihoanalitična razvojna psihologija* povzema ugotovitve nemško-ameriškega razvojnega psihologa Erika Eriksona o obdobju poznega otroštva. Ta pravi, da je za to obdobje značilno, da se otroci navezujejo na vrstnike, predvsem istega spola, nastopijo pa tudi prve osnovnošolske ljubezni. V ospredju sta graditev skupinskih odnosov z vrstniki in timsko sodelovanje, krizo tega obdobja pa določa vprašanje, ali se bo otrok posvetil storilnosti in ustvarjalnosti ali se bo spopadal z manjvrednostjo. Otrokovo identiteto v tem obdobju namreč že začne določati »to, kar se nauči in kar zmore«. Zaradi tega tudi išče priznanje in če mu to postane pomembnejše od same ustvarjalnosti, lahko svojo aktivnost začne usmerjati v to, kar se pričakuje od njega. To pomeni, da postaja zunanje in ne notranje motiviran.

1.1.2 Opredelitev ustvarjalnosti

Kako opredeliti ustvarjalnost? Kljub pogosti rabi tega pojma se zdi, da ga je težko točno definirati, saj je njegov pomen zelo širok. Ravno zaradi tega bom v nadaljevanju naštela več razumevanj ustvarjalnosti s strani različnih avtorjev in poskušala pojem zaobjeti s pomočjo več definicij.

»Ustvarjalnost je dejavnost in hkrati lastnost mišljenja, način mišljenja, sposobnost, osebnostna lastnost oz. poteza. Ustvarjanje je delovanje, odpiranje problemov, preoblikovanje situacije v okolju, izvirno preoblikovanje informacij. Za ustvarjalni proces je značilna spontanost, ko naključne zunanje spodbude učinkujejo na podzavest, se uskladiščijo v spominu in spontano preoblikujejo v nove domislice in problem.« (Kroflič, 2019, str. 77)

Boden (1994, str. 75) o ustvarjalnosti govori kot o zloženki, protislovju, misteriji. Skrivnostna je zato, ker se posameznikom zamisli porodijo nepričakovano, z malo ali brez zavedanja o tem, kako je prišlo do tega. Avtorica navaja, da je ustvarjalnost skrivnostna tudi zaradi tega, ker je

že sam koncept protisloven. Definicija ustvarjalnosti v slovarjih je »ustvariti, izoblikovati iz ničesar«. Po tej logiki ustvarjalnost ni le onstran kakršnega koli znanstvenega razumevanja, temveč tudi nemogoča.

Poštrak (2007, str. 12-13) ponuja meni nekoliko bližjo opredelitev ustvarjalnosti: »ustvarjanje nečesa novega iz obstoječih sestavin«. V pomoč nam predstavi izhodišče Gregorja Tomca: »oseba vsebuje lastno interpretacijo družbenega«. To izhodišče se opira na zamisel o družbenem in osebnem jazu ameriškega filozofa, sociologa in psihologa G. H. Meada. Družbeni jaz je tisti del osebe, ki je vsrkal in ponotranjil vse vplive iz okolja (podatki o šegah, navadah, običajih, znanja in razlage stvarnosti dane skupnosti, družbe, kulture). Osebni jaz pa je nosilec sodelovanja drugega, samozavedanja in samoaktivnosti (t.j. aktivnosti, ki izhajajo iz njega samega, brez spodbude drugega (Slovar slovenskega knjižnega jezika, b.d.)). Le-ta preko mišljenja brska po zalogah znanja v lastnem družbenem jazu ter na podlagi lastne dejavnosti in samoaktivnosti ustvarja nekaj novega iz že obstoječih sestavin. Otroci so tako domiselni v okviru lastnih zalog znanja, ustvarjalni v kontekstu lastnega življenjskega sveta. Ustvarjajo lahko s tistim, kar so v svoji dosednji osebni zgodovini (pozitivne in negativne izkušnje) ponotranjili v svojem družbenem jazu. Če torej želimo razumeti fenomen ustvarjalnosti, ni dovolj, da se posvetimo posamezniku, njegovim možganom, osebnosti, motivom. Upoštevati moramo tudi proučevanje okolja, v katerem ustvarjalen posameznik deluje, ter postopke, s katerimi se posredujejo sodbe o izvirnosti in vrednosti (Boden, 1994, str. 145).

Vogelnik (1996, str. 15) govori o ustvarjalnosti kot o splošni človekovi dejavnosti in ne kot o značilnosti le nekaterih ljudi. Pravi, da je namen ustvarjalnosti predvsem izražanje čustev in misli. Risba je na primer za otroke eden izmed najpogostejših načinov komuniciranja z okolico. Preko risbe otroci lahko predstavijo svoje potrebe, razmišljanja, fantazije, opažanja in čustva. Z ustvarjanjem lahko na ta način pridobivajo nove spretnosti, razvijajo kognitivne potencialne in poudarjajo svojo individualnost (Kariž, 2008, str. 10).

Vogelnik (2003, str. 201) prav tako navaja, da naj bi ustvarjalnost v laičnem okolju spodbujala dobro počutje, občutek veselja, lahkotnosti in povezanosti med ljudmi. Primerna in dostopna je za vse ljudi.

Torej: kljub temu, da otroci načeloma ne ustvarjajo velikih dosežkov, dognanj ali izumov, lahko rečemo, da so v svojem originalnem načinu razmišljanja in delovanja ustvarjalni (Kariž, 2008, str. 10).

Tudi Postrak (2007, str. 15-16) predstavi predpostavko, da smo ljudje izvorno ustvarjalna bitja. Tu se osredotoča na ustvarjalnost, ki jo potrebujemo v vsakdanjem življenju. Tako bi iz zornega kota socialne delavke lahko rekli, da je otrok v težavah, ko izgubi stik z lastno ustvarjalnostjo – ko se ne more ustvarjalno soočiti z vsakdanjimi pritiski, težavami, izzivi itd. Naloga socialne delavke je spodbujanje uporabnikov, da se bodo vsakodnevno znašli v življenju, jim pomagati razvijati ustrezne strategije ravnanja.

Kot je razvidno, je ustvarjalnost zelo raznoliko opredeljena. V vsakem primeru pa jo lahko opredelimo kot pomembno pri učenju, reševanju problemov, je ključnega pomena za visoke dosežke, po drugi strani pa je ustvarjalnost pomembna tudi za kakovost vsakdanjega življenja (Kroflič, 2019, str. 77). Uporabljamo jo lahko v dveh kontekstih: kot vsakodnevno dejavnost ali kot umetnost. V svojem diplomskem delu se bom predvsem navezovala na vidik ustvarjalnosti, kjer v ospredju ni učenje ali ocenjevanje umetniških spretnosti oz. oblikovanje estetskih izdelkov, ampak podpora posamezniku, da izrazi in ozavešči svoje občutke, čustva, razmišljanja, da bi bolje razumel sebe in svojo okolico (Kariž, 2019, str. 22). Zanima me predvsem likovna ustvarjalnost.

1.1.3 Ustvarjanje skozi otroštvo

Ker so ciljna skupina raziskovalnega dela diplomske naloge otroci, se mi zdi pomembno v nadaljevanju nameniti nekaj besed razvoju in izzivih likovnega izražanja v otroštvu.

Kariž (2008, str. 13-14) v svoji knjigi Likovna terapija za otroke povzema sodobne opredelitve razvojnih faz likovnega izražanja pri otrocih, starih od nič do dvanajst let. To so:

- faza predhodnega čečkanja,
- faza čečkanja,
- faza simboličnega likovnega izražanja (shematski in intelektualni realizem),
- prehod k realistični fazi,
- realistična faza (faza oblik in pojavov, vidne podobe predmeta).

Do tretjega leta (v prvih dveh fazah) otroci prehajajo iz motorične igre v pridobivanje gibalnih izkušenj in razvijanje koordinacije oko-roka. Od tretjega do šestega leta (v drugi fazi) ugotovijo, da lahko preko likovnega izdelka komunicirajo z drugimi, svet prikazujejo kakor ga poznajo in občutijo. Tu izbirajo za njih pomembne vsebine in podrobnosti. Med petim in šestim letom (v tretji fazi), se začne že pojavljati kritičnost do likovnega izdelka in plastično prikazovanje (Kariž, 2008, str. 13-14).

Ob vstopu v obdobje poznega otroštva so otroci že v četrti fazi razvoja. Takrat tudi vstopijo v šolo, kar pomeni, da se njihovo okolje razširi. Dobijo nove naloge in obveznosti, odpirajo se jim nove možnosti. To vpliva na to, da je na njihovih izdelkih vedno več elementov, medsebojni odnosi med njimi pa so bolj jasni in tesni. Tako začnejo nastajati celostni orisi dogajanj s pripovednim značajem. Kasneje, po sedmem letu starosti, otroci opažajo vedno več podrobnosti, bolje razporejajo, razlikujejo ter pojasnjujejo. Pri njihovih izdelkih je poudarek na notranjem razčlenjevanju oblik (npr. s črtkanjem opisuje značilnosti snovi upodobljenih predmetov) (Jeitner, 1984, str. 157-158). Med šestim in desetim letom torej otroci začnejo sestavljati okorno kompozicijo, upoštevajo prostorsko perspektivo, prikazujejo gibanje, dogajanje itn. V zadnji fazi, med desetim in dvanajstim letom pa se spremeni egocentrična naravnost. V središču pozornosti izdelka, ni več on – otrok, temveč dogajanje okrog njega. Otroci se zavzemajo za realen prikaz upodobljenega objekta. Vsak del risbe je dovršen in nosi svoj pomen. Upoštevajo perspektivo in tretjo dimenzijo itn. Poleg tega pa zadnja faza spodbudi tudi kritičnost do lastnih izdelkov, kar lahko vodi do prekinitve z likovno aktivnostjo ali iskanje načinov izražanja katere otrok dobro obvlada in lažje nadzoruje (Kariž, 2008, str. 13-14).

Menim, da nam lahko te opredelitve pomagajo pri razumevanju otroškega ustvarjanja. Kljub temu pa se ljudje med seboj razlikujemo, tako da ni nujno, da navedene faze veljajo enako za vse otroke. Nedvomno zelo pomemben preskok se mi zdi otrokov vstop v osnovno šolo. Zdi se mi, da odrasli (starši, učitelji, vzgojitelji, sorodniki, trenerji itd.) na splošno bolj spodbujajo in so bolj navdušeni nad dejanji manjših otrok. Očarani se čudijo nad vsakim novim usvojenim znanjem otroka – novim besedam, gibom, izdelkom ipd. Kasneje pa se ta naravnost spremeni. Od otrok se pričakuje vedno več, deležni so vedno več kritike in pritiska. Zdi se mi, da ta preusmeritev lahko pomembno vpliva na otrokovo samopodobo in interese. Zato bom v nadaljevanju navedla še nekaj uvidov strokovnjakov v to, kako lahko vstop v šolo in šola vpliva na otroka in njegovo ustvarjalnost.

Kot že omenjeno, se majhni otroci izražajo spontano, brez zadržkov. Med ustvarjanjem so popolnoma zatopljeni, zanima jih predvsem igra z materiali ne pa toliko končni izdelek (Kariž, 2008, str. 11). Kasneje, ob vstopu v šolo pa se otrokovo likovno izražanje spremeni.

Peček Čuk in Lesar (2011, str. 160) navajata šolo kot najpomembnejši dejavnik poleg družine, ki vpliva na otrokovo doživljanje življenja in njegov razvoj. Čačinovič Vogrinčič je v svoji knjigi *Soustvarjanje v šoli: učenje kot pogovor* (2008, str. 35) zapisala:

»Šola nikoli ni le prostor za učenje. V njej se naučiš obvladati življenje, o sebi in življenju se začneš učiti v njej. V dobrem in slabem. Nihče ne more učenca – človeka obvarovati pred slabimi izkušnjami, bolečino in razočaranjem. Vendar je pomembno, da šola učencu omogoči dovolj dobrih izkušenj, da bo iz nje stopil ves, opolnomočen, ustvarjalen, z védenjem o tem, kaj zmore in česa ne. In z zaupanjem v ljudi. Izkušnje o sebi učenec ne zajema samo iz učenja, to je jasno! Če hoče ali noče, šola vzgaja in uči o življenju«.

Hkrati pa šolski sistem velikokrat vpliva na otroke tako, da začnejo izgubljati svobodo raziskovanja, tveganja in eksperimentiranja. Otroci se učijo ravnati v skladu s pričakovanji odraslih, ki pa pogosto niso v skladu z njihovim dojemanjem sveta (Meng, 2016). Še več, Čačinovič Vogrinčič v svojem znanstvenem članku (2020, str. 167-168) povzema Tima Loremana, ki je v knjigi *Spoštovanje otroštva* (2009), pisal o tem, kako smo odrasli zakrili in zasedli svet otrok, kot smo to znali, razumeli in potrebovali.

Meng (2016) piše o tem, da šole nikoli niso bile zasnovane, da bi producirale ustvarjalnost. Pravi, da so izobraževalni sistemi po celem svetu v veliki meri kreirani tako, da se otroke uči ubogati, ne izzivati in razmišljati ustvarjalno. Tako pričakovanja in ocene pri otrocih velikokrat zavirajo ustvarjalnost. S tem, ko ugodijo željam in zahtevam odraslih, lahko njihovi izdelki postanejo shematski, brez pristnega pečata. Ustvarjalni tok je tako prekinjen za tiste, ki mu ne sledijo naravno (Kariž, 2008, str. 11).

Kariž (2008, str. 11) razlaga, da tudi dobronamerno vodenje in usmerjanje otrok velikokrat zanje predstavlja oviro in ne pomoči. »Otroku moramo zagotoviti svobodo, dati možnost izbire, spodbujati njegovo samostojnost, dopustiti, da dela napake, spoštovati njegove ideje in mu nuditi stimulativno okolje«.

1.2 Uporaba umetnostno izraznih sredstev v socialnem delu

1.2.1 Umetnostno izrazna sredstva

Pojem »umetnostno izrazna sredstva« Kustec (2011, str. 27, po Kroflič, 1992) opredeljuje kot izrazna sredstva za izražanje sogovornikovih osebnih občutkov, čustev in misli drugim. Pravi, da kljub nastajajočim morebitnim razlikam v interpretacijah večina umetnostnih izraznih sredstev pomeni komuniciranje s pomočjo simbolov.

»Večinoma gre za neverbalno komunikacijo, ki lahko zelo uspešno dopolnjuje verbalno in s tem povečuje posameznikove možnosti in zmožnosti samoizražanja, samospoznavanja, psihofizične sposobnosti in spretnosti, socializacije, koncentracije, skratka, aktiviranja notranjih virov moči (nezavednega).« (Kustec, 2011, str. 29)

Med njih štejemo gib/ples, zvok/glasbo, gledališče/dramo, likovnost in fotografijo, video, kreativno pisanje in branje (Kroflič, 2019, str. 80).

Ljudje se že skozi celotno zgodovino izražajo skozi umetnost. Kustec (2007, str. 34) v svoji magistrski nalogi kot primere navaja lončene posode, kostume, jamske risbe, egipčanske hierogliffe in keltske simbole, kateri so povezani tako z duhovno kot s telesno močjo. Hindujska in budistična mandala, staroselske ameriške peščene slike in druge umetniške oblike predstavljajo tudi močna zdravilna orodja. Tudi pomoč z umetnostjo (umetnostno terapijo) lahko zasledimo v različnih obdobjih, kot zapiše Vogelnik (2003, str. 201). Stari Grki so na primer verjeli, da so nekateri glasbeni sistemi zdravju koristnejši kot drugi; oblačila v različnih obdobjih so bila simbolično okrašena tudi zato, da bi podpirala zdravje ali zdravljenje; ples je bil sestavina skoraj vseh obredov itn.

Spoznanje v medicini, da se vseh bolezni ne da pozdraviti z zdravili je bilo vodilo, da se je umetnostno izrazna sredstva resno začelo uporabljati v terapevtske namene. Intenzivno se jih je začelo uporabljati na začetku 20. stoletja, predvsem v Severni Ameriki. V Evropi pa se je uporaba umetnostnih izraznih sredstev v terapevtske namene razširila šele po koncu druge svetovne vojne (Kustec, 2011, str. 28).

V zadnjih desetletjih se je uporaba umetnostnih izraznih sredstev začela širiti s področja psihoterapije in psihiatrije na druga poklicna polja (Šugman Bohinc, 1994, str. 319). Povečalo se je namreč razumevanje koristnosti njihove uporabe tako pri zdravljenju kot pri splošnem zdravju in kakovosti življenja ljudi. Danes se jih uporablja tudi izven zdravstvenih ustanov, na primer v šolah, v domovih za starejše občane, v zaporih itn. Umetnostno izrazna sredstva se uporablja tako za terapevtske namene zdravljenja kot tudi za izkustvene (npr. povečanje kakovosti življenja, sproščanje, umirjanje, ipd.) (Vogelnik, 2003, str. 202). Sem spada tudi t.i. socialno kulturno delo, katerega primarni namen je doživljajske narave, vendar so pogosti spremljajoči učinki terapevtski (Šugman Bohinc, 1994, str. 319).

1.2.2 Socialno kulturno delo

»Predmet socialnega dela je reševanje kompleksnih socialnih problemov. Ključni pojmi so pomoč, reševanje problema, iskanje novih rešitev v socialnodelavskem delovnem odnosu, s katerim se lahko mobilizira moč, ki jo ima družina ali posameznik. V temelju gre vedno za projekt sodelovanja, ki se ustvari na sporazumevanju, dogovarjanju in skupnem iskanju rešitev, da bi udeleženci v problemu postali udeleženci pri rešitvi, kot pravi Peter Lussi (1991).« (Čačinovič Vogrinčič, 2002, str. 91)

Osrednji prostor, v katerem se odvija proces pomoči v socialnem delu je pogovor, kjer sta socialna delavka in uporabnik sogovornika in soustvarjalca. Odnos med njima se definira kot delovni odnos, ki je opora socialni delavki, da vzpostavi pogovor, ki omogoča raziskovanje in sooblikovanje dobrih izidov (Čačinovič Vogrinčič, Kobal, Mešl in Možina, 2015, str. 7-9).

»Človek deluje kot celota. Fizičnega telesa ne moremo ločiti od duševnosti in duhovnosti. Za socialnega delavca je zato odločilno vprašanje, kako se sporazumeti s sogovornikom kot celoto.« (Kustec, 2011, str. 27)

Kljub pomembnosti pogovora so v socialnem delu ključna tudi druga sredstva, ki pomagajo ustvarjati produktiven delovni prostor med socialno delavko in uporabnikom. V nadaljevanju se bom osredotočila na uporabo umetnostno izraznih sredstev v okviru socialnega dela – torej na socialno kulturno delo. Na splošno sem mnenja, da moramo biti (bodoče) socialne delavke pri svojem delu ustvarjalne, saj ni univerzalnega pristopa, ki bi lahko prišel v poštev pri delu z vsemi uporabniki.

Kibernetski zakon o potrebnih, zadostnih raznolikosti govori o tem, da moramo biti sposobni razlikovati, opaziti raznolikost uporabniških sistemov in njihovih zgodb, definicij, interpretacij problema, želene rešitve, njihovih potreb, virov doseganja ciljev itd. Poleg tega pa moramo biti sposobni raznoliko odgovoriti na raznolikost, ki jo opazimo v interakciji z uporabniškimi sistemi (Šugman Bohinc, 2000, str. 2, po Ashby, 1956). Z uporabo umetnostno izraznih sredstev se omogoča lažje razumevanje težko razumljivih snovi in je v nekaterih primerih celo edini razpoložljivi ali najprimernejši jezik za začetek komunikacije, kateremu se lahko vsak pridruži (Kustec, 2017, str. 83). Kustec (2011, str. 27) v svojem magistrskem delu piše o tem, da pristop čim bolj raznolikega odzivanja socialne delavke na raznolikost uporabnikov in njegove storilnosti zahteva veliko samostojnosti strokovnjaka, saj se mora znajti in delovati tukaj in

zdaj, v vsakokrat novi, neponovljivi in nepredvidljivi situaciji. Med enega od možnih raznolikih pristopov odzivanja spada tudi uporaba umetnostnih izraznih sredstev.

Izraz »socialno kulturno delo« Poštrak (1996, str. 407-408) definira kot uporabo umetnostno izraznih sredstev v procesu svetovalnega dela. Pravi, da si socialno kulturno delo lahko poenostavljeno predstavljamo kot trikotnik, kjer je eno oglišče teorija, drugo metode in tehnike in tretje praktična dejavnost.

Kustec (2007, str. 56) razume področje socialnega kulturnega dela kot umetnostno dejavnosti, »s pomočjo katere ne svetujemo udeležnim v rešitvi problema, ampak jim prek občutka varnosti, sprejetosti, dajanja ljubezni in ustvarjalnosti, krepimo njihove vire, pogum, moč in voljo«. Naloga socialnega kulturnega dela je torej, da se ljudem omogoči stik z lastnimi ustvarjalnimi potenciali na način, da se izhaja iz njihovih potreb, želja in pričakovanj. Uporabnikom strokovnjak pomaga, da zopet postanejo ustvarjalni, da obvladujejo lastno življenje, da se znajdejo v večplastnem svetu. Strokovnjak ni razsodnik, ki bi določal, kaj je ustvarjalno, temveč je njegova naloga, da to ugotavlja skupaj z uporabniki (Poštrak, 2007, str. 16).

Šugman Bohinc (1994, str. 317-318) pravi, da je lahko uporaba umetnostno izraznih sredstev pri socialnem delu znanost, ter metoda ustvarjanja prostora in časa za komunikacijo med udeleženci. To pomeni omogočanje, ohranjanje in razvijanje sporazumevanja (občutenje, poslušanje, pogovarjanje, pogajanje itn.), ki bo ustvarilo nekaj novega, pozitivno spremembo. Ustvarjalno je iskanje možnosti komunikacije v vseh njenih razsežnostih (besednih/nebesednih, vsebinskih/odnosnih, zavednih/nezavednih itd.) in uporabnikovo sodelovanje v procesu iskanja, prepoznavanja, ter uporabe virov moči in učinkovitih vzorcev ravnanja.

Pri socialnem kulturnem delu je najbolj pomemben proces in ne končni rezultat dejavnosti (izdelek) (Šugman Bohinc, 1994, str. 318). Tekom procesa se razkrivajo teme, ki so povezane s socialnim delom, kot so: komunikacija, doživljanje, skupinska dinamika, izražanje čustev, itd. (Kustec, 2011, str. 27). Pomembno je torej doživetje, izkustvo, razrešitev. Obstojnost rezultatov pa omogoča uporabnikovo poznejše raziskovanje. Poleg tega strokovno-teoretična razlaga v tem kontekstu ni tako pomembna, najpomembnejše je, da je pomoč učinkovita (Šugman Bohinc, 1994, str. 318).

Metodo lahko uporabljamo kot samostojno, začetno, sklepno, ali kako drugače dopolnjujočo. Lahko jo uporabimo v pogovoru s posameznikom ali skupino, v skladu z značilnostmi udeležencev, narave problema ter prostora in časa s konkretnimi pogoji dela (Šugman Bohinc, 1994, str. 318-319).

1.3 Likovna terapija

1.3.1 Umetnostna terapija

Kot sem že omenila, se je v zadnjem stoletju umetnostno izrazna sredstva resno začelo uporabljati v terapevtske namene. »Umetniško ustvarjanje je izraz notranjega doživljanja, ki ga izraža ustvarjalec, človeka rešuje iz vsakdanjih vezi in ga navdaja z občutjem notranje svobode« (Povše, 2010, str. 12). V nadaljevanju bom nekaj pozornosti namenila umetnostni terapiji.

Rubin (1998, str. 1) pravi, da je umetnostna terapija že od nekdanj večplastno področje. Je hkrati izjemno stara in zelo mlada. Uporaba umetnosti za zdravljenje je tako stara kot stenske poslikave v jamah, kot stroka pa se je začela razvijati šele v drugi polovici 20. stoletja.

Zdravljenje pri umetnostni terapiji poteka skozi proces doživljanja, izražanja ter ustvarjanja z umetnostnimi sredstvi (Kroflič, 2019, str. 75). Izražanje z umetnostno izraznimi sredstvi lahko posamezniku pomaga najti družbeno sprejemljive načine izražanja negativnih čustev, ki jih je drugače težko ali nemogoče izraziti (Kroflič, 2019, str. 80). V njenem središču je bistvo človekove eksistence, »potreba vsakega človeka ne glede na starost, spol, izobrazbo ali zmožnosti oziroma sposobnosti – da se potrjuje kot enkratno, lepoto in skladnost ustvarjajoče bitje in da kot tako komunicira z drugimi ljudmi.« (Vogelnik, 2003b, str. 202)

Kroflič (2019, str. 75) poudarja, da cilj umetnostne terapije ni dovršena umetniška stvaritev, temveč proces, ki je usmerjen k osebni rasti in samouresničevanju posameznika. Ta proces pa temelji na ustvarjalnem mišljenju ter spodbujanju ustvarjalnih stališč, navad, ki postanejo način posameznikovega angažiranja v vsakdanjem življenju. Naloga terapevta je, da v varnem okolju omogoči in spodbudi uporabnika k izražanju, ustvarjanju skozi umetnostna izrazna sredstva (Kroflič, 2019, str. 80).

Pojmovanje posamezne vrste umetnostne terapije je povezano z umetnostno izraznim sredstvom, uporabljenim v terapevtske namene (primer: glasba – glasbena terapija). Vsaka izmed njih ima svojo razvojno zgodovino, metode, tehnike, svoje izrazoslovje in umetnostno

izrazno sredstvo (Kustec, 2011, str. 28). Ker se umetnostna terapija uporablja na mnogih krajih in v številnih ustanovah, obstaja veliko različnih terapevtskih pristopov, teoretskih izhodišč in poklicnih okoliščin, v katerih delujejo terapevti. Vogeltnik (2003b, str. 202) pravi, da obstajata dve skrajnosti in veliko vmesnih načinov dela.

»Na eni strani so načini uporabe umetnosti v psihiatričnih bolnišnicah in različnih zdravstvenih ustanovah, ki so včasih visoko strukturirani, analitični in diagnostični. Na drugi strani je uporaba umetnosti za dvig kakovosti življenja, človekova rast in razvoj ter širjenje bogastva doživljanja – ti načini so dostikrat ohlapnejši in manj strukturirani«.

1.3.2 Opredelitev likovne terapije

»Likovnost je ustvarjalno delo z likovnimi materiali: s svinčnikom, papirjem, črnilom, z barvami, s kredo, z ogljem, z lesom, s kovino, z glino itd. – z vsem, s čimer se lahko ploskovno ali plastično izražam.« (Vogeltnik, 2003, str. 9)

Ker se naš način videnja osebnostno spreminja in skozi to raste osebna izkušnja, so tudi naši likovni elementi (barve, smeri, površine itn.) podvrženi osebemu doživetju. Gre torej za neverbalno interpretacijo (Gorjup, 1999, str. 8). Gorjup (1999, str. 18-19) piše o tem, da likovno delovanje hrani duha oziroma dušo in da je ena najbolj primarnih oblik samorealizacije. Navaja, da ima likovni medij rehabilitacijsko, vzdrževalno in terapevtsko vlogo.

»Likovna terapija je proces ustvarjalnega oblikovnega izražanja z likovnimi materiali v najrazličnejših tehnikah, skladno z nagnjenji, željami in počutjem klienta-uporabnika« (Kroflič, 2019, str. 80). Osnovana je na prepričanju, da je ustvarjalni proces likovnega izražanja zdravilen in zvišuje kakovost življenja (Kariž, 2008, str. 18).

Osnovni cilj likovne terapije je pomagati posamezniku dosegati spremembe z uporabo likovnih izraznih sredstev v varnem in spodbudnem okolju. Naloga likovnega terapevta je aktivirati ustvarjalni proces uporabnika, kateremu sledi refleksija. V ospredju torej ni učenje likovnih spretnosti ali oblikovanje estetskih izdelkov, ampak podpora uporabniku, da izrazi in ozaveši svoje občutke, čustva, razmišljanja, da bi bolje razumel sebe in svojo okolico (Kariž, 2019, str. 22). Na ta način si lahko povečujejo sposobnost obvladovanja okoliščin in usmerjanja lastnega življenja (Kroflič, 2019, str. 80).

Likovno izražanje omogoča, da posameznik razširi svoj komunikacijski repertoar. Preden le-ta uporabi besede, razmišlja o podobah. Miselna podoba se prvo konkretizira v likovnem zapisu, ki je bolj neposreden kot besedni prevod. Po drugi strani pa likovno izražanje prav tako stimulira nastanek miselnih podob in se tako dotika primarnega procesnega materiala (Kariž, 2019, str. 23).

Likovna terapija je lahko namenjena izjemno širokemu spektru ljudi. Lahko je namenjena tistim, ki so v hudi stiski ali tistim, ki si preko likovnega ustvarjanja zgolj želijo raziskovati sebe, svoja občutja (Liebmann, 2004, str. 7).

1.3.3 Uporaba likovne terapije pri otrocih

Praksa strokovnjakov kaže, da je ustrezna uporaba likovne terapije pri otrocih lahko zelo koristna. V nadaljevanju bom navedla, kaj je njen namen pri delu z otroki.

Kariž (2008, str. 21) v svoji knjigi *Likovna terapija za otroke* navaja, da je likovna terapija »podpora otroku, da izrazi in ozavešči svoje občutke, čustva in razmišljanja, da bi bolje razumel sebe in svojo okolico. S pomočjo likovnega izražanja se uči samostojnosti in odgovornosti ter tako prevzema nadzor nad lastnim življenjem.« (Kariž, 2008, str. 21)

Rubin (1998, str. 237) piše o tem, da je likovna terapija lahko uporabna za otroke vseh starosti in za široko paleto različnih problemov. Pravi, da je temu tako, ker proces ustvarjanja z likovnimi sredstvi zahteva tako spontanost kot nadzor. Na primer: otrok, ki ima težave s pozornostjo ali koncentracijo lahko skozi likovno izražanje organizira in izrazi svoje misli. Otrok, ki je tesnoben ali prestrašen, lahko na ta način upodobi svoje strahove itn. Tako starši kot otroci lahko velikokrat lažje prepoznajo neprimerne vzorce komunikacije, ki so upodobljeni na likovnih izdelkih, kot pa tiste, ki se kažejo v pogovoru.

»Likovno izražanje omogoča otroku, da zre v svet z odprtimi očmi in brez strahu. Pomaga mu pridobiti besednjak zaznav, da lažje organizira svoje izkušnje. Krepi ustvarjalnost, divergentno mišljenje, omogoča tveganje, poraz in obvladovanje.« (Kariž, 2008, str. 10)

Kariž (2008, str. 21) pravi, da je poglobljeni cilj terapevtskega likovnega izražanja blažitev otrokovih primanjkljajev in krepitev njegovih močnih področij. Končni cilj likovne terapije pa je, da se otrok nauči sprostitve in specifičnih strategij za obvladovanje težavnih situacij ter na ta način postane močan zagovornik samega sebe. Kot ostale pomembne cilje navaja:

- prepoznavanje, izražanje in ozaveščanje čustev,
- krepitev pozitivne samopodobe,
- spreminjanje neustreznih vedenjskih vzorcev,
- razvijanje mehanizmov obvladovanja,
- razvijanje avtonomnosti,
- identifikacija ovir, ki preprečujejo napredek,
- manjšanje tesnobe in napetosti,
- razvijanje domišljije in ustvarjalnosti,
- osebna rast.

Likovni terapevt tako otroka spodbuja k ustvarjalnosti, razmišljanju o lastnih občutkih in iskanju lastnih načinov izražanja (Kariž, 2008, str. 22). Da bi bilo to mogoče mora otroku zagotoviti varen prostor, sprejemati vse vrste njegovega likovnega izražanja, ga predano poslušati, upoštevati njegovo mnenje in mu omogočiti svobodo izbire. Med ustvarjalnim procesom je prisoten, otroku nudi pomoč, spodbudo in odobravanje (Kariž, 2008, str. 29-30).

Likovno-terapevtski proces se po navadi odvija v treh fazah. Začetna faza je osnova za nadaljnje delo. Tu se oblikujejo pravila vedenja in sodelovanja ter sklene terapevtski dogovor, ki opredeljuje vlogo otroka in terapevta. Terapevt pripravi tudi individualno oceno otrokovega stanja in potreb, ki vsebuje dve do tri krajše likovne aktivnosti, ki se nanašajo na otrokovo percepcijo sebe in okolja. Srednja faza nastopi, ko je otrok pripravljen spregovoriti o osebnih vsebinah. Fokus je na soočenju s ključnimi problemi, kjer terapevt otroku pomaga pri soočenju z dvomi in kreptvi notranje moči. Zaključna faza je namenjena temu, da otrok začne samostojno uporabljati usvojene strategije obvladovanja sebe in svoje okolice. Vsebuje pregled likovnih del, pogovor o dosežkih, načrtovanje prihodnosti in pripravo na zapustitev terapevtskega odnosa (Kariž, 2008, str. 33-35).

Strinjam se s tezo Alenke Povše (2010, str. 61), ki v svojem diplomskem delu zapiše, da socialnim delavcem lahko uporaba metode likovne terapije pomaga pri delu z uporabniki, ker ta način dela zahteva veliko ustvarjalnosti, iznajdljivosti, izvirnosti, prožnosti, fleksibilnosti in občutljivosti. Likovna terapija lahko predstavlja eno od možnih oblik odkrivanja in definiranja problema, soustvarjanja ter sodelovanja pri raziskovanju zelenih rešitev, ciljev.

1.4 Uporaba likovne aktivnosti z morebitnimi terapevtskimi učinki pri delu s skupino otrok

V metodah socialnega dela se zrcalijo tako teoretični koncepti kakor tudi spretnosti socialnega dela, tako naj bi lahko na njihovi osnovi ocenili učinkovitost prakse socialnega dela. Metode v socialnem delu morajo biti primerne za delo z uporabniki kot posamezniki, katerih težave so lahko kar najbolj raznolike, prav tako pa za delo z različnimi skupinami uporabnikov, za delo v skupnosti in v širšem družbenem prostoru. Pri metodi socialnega dela s skupino (mezo raven), katerega korenine segajo v šestdeseta leta 20. stoletja, je pomoč usmerjena tako k posameznim članom skupine kot tudi k skupini v celoti. Njen cilj je ustvariti kvalitetno skupinsko življenje. Socialni delavec sodeluje v skupinskih interakcijah, vendar ni redni član skupine in ni izenačen z drugimi. Njegova naloga izhaja iz poznavanja skupinske dinamike in potreb posameznih članov po pomoči, prav tako pa mora biti pozoren tudi na obvladovanje svoje vloge in želja (Milošević Arnold in Postrak, 2003, str. 100-107).

Iz zgodovinskega razvoja uporabe umetnostno izraznih sredstev v poklicih podpore in pomoči je prevladujoča metoda delo s skupino (Kustec, 2017, str. 83). Socialno delo z uporabo umetnostno izraznih ustvarjalnih sredstev je lahko nestrukturirano, kar pomeni, da sta določena le kraj in čas srečevanja. Pogosteje je delo strukturirano, torej je vnaprej določena tudi skupna naloga, tema (Šugman Bohinc, 1994, str. 321).

Običajni dnevni red pri skupinski dejavnosti poteka približno tako; na začetku je uvod in ogrevanje, ki traja od 10 do 30 minut. Ta del je namenjen medsebojnemu uglaševanju, sproščanju in spoznavanju, če je slednje potrebno (Šugman Bohinc, 1994, str. 321-323). Lahko predstavlja tudi način premagovanja začetnih ovir, se neposredno povezuje z osrednjo dejavnostjo ali pa se ga priredi, razvije v osrednjo dejavnost (Kariž, 2008, str. 136). Potrebno je tudi pojasniti logiko in namen socialno-kulturne dejavnosti, včasih pa tudi pogovoriti o načinih dela, materialih, temi srečanja in novostih (Šugman Bohinc, 1994, str. 321-322). Na uvodnem srečanju se je potrebno pogovoriti tudi o osnovnih pravilih (o sodelovanju, odmorih, itd.). Vogel (1996, str. 28) omeni, da je smiselno, če vodja poudari, da »ne bomo izdelovali dovršenih umetnin, da bomo delali spontano in odprto raziskovali, da noben način ustvarjanja ni 'pravilen' ali 'napačen', da se bomo izražali na svoj osebni način in da za ta način dela ni potrebna posebna nadarjenost.«

Za tem sledi izvedba osrednje dejavnosti, ki traja od 20 do 45 minut. Ta je odvisna od značilnosti udeležencev in narave morebitne problematike (Šugman Bohinc, 1994, str. 322).

Sega na različna področja (npr. raziskovanje čustev, samopodobe, odnosov, krepitev spomina, koncentracije in pozornosti). Nekatere dejavnosti so namenjene razvijanju socialnih veščin ali povezovanju med člani, druge sproščanju, tretje poudarjajo močna področja članov, itn. (Kariž, 2008, str. 136). V času dejavnosti so udeleženci zatopljeni v delo (Šugman Bohinc, 1994, str. 322).

»Srečanje skupine je vezano na urnik in ga je treba pravočasno zaključiti. Zaključimo ga lahko z razgovorom in razlago dogajanja in izdelkov, s kakšno pozitivno mislijo in zahvalo, s kakšnim ritualom ali zaključno vajo« (Vogelnik, 1996, str. 97). Ta del traja od 15 do 30 minut. S pogovorom na koncu se lahko osvetlijo ali dopolnijo vsebine, ki so se izrazile v dejavnosti, sklep pa po navadi predstavlja ritual, ki zaokroži srečanje (Šugman Bohinc, 1994, str. 322-323). Aktivnost se lahko zaključi s skupinskim pospravljanjem, katerega Vogelnik (1996, str. 97) imenuje kot praktično obliko »vračanja« v vsakdanje življenje, ki spodbuja povezanost in dobre občutke ob zaključku.

Posamezno srečanje načeloma traja od ene ure in pol do dveh ur (Šugman Bohinc, 1994, str. 323).

Kot razloge za skupinsko obliko dela Kroflič (2019, str. 80) med drugimi navaja:

- ljudje s podobnimi potrebami si lahko medsebojno pomagajo pri reševanju problemov;
- delovanje v skupini lahko spodbuja posameznikovo in skupinsko ustvarjalnost, omogoča sprostitev in olajšuje komunikacijo;
- posamezniki lahko preizkušajo nove načine obnašanja iz reakcij drugih članov skupine;
- delovanje v skupini olajšuje uvid, omogoča osebnostno rast in pridobivanje pozitivne samopodobe;
- umetnostno izražanje in ustvarjanje v skupini olajšuje integracijo posameznika v skupino;
- skupina je primerna za posameznike, ki težko prenašajo individualno delo s terapevtom;
- v demokratični skupini si člani delijo oblast in odgovornost;
- več ljudi hkrati je deležno strokovne pomoči;
- potekajo pretežno v nebesedni obliki in izkušnji ter v sproščenem in igrivem ozračju, kar daje občutek varnosti in svobode;

- imajo dovolj strukturirano zgradbo, da zagotavljajo občutek varnosti in hkrati dopuščajo izbiro in občutek svobode;
- med sodelujočimi v skupini obstaja enakopravnost in pozornost do individualnih potreb in posebnosti posameznika;
- nedirektiven odnos med vodjo in sodelujočimi;
- brez ocenjevanja in obsojanja;
- nenapeta dejavnost in prijazna komunikacija
- itn.

Pri pripravi in izvajanju aktivnosti moramo kot vodje uporabiti vse naše znanje, ustvarjalnost in domišljijo. Pomembno je, da otrokom vsebino vedno predstavimo na način, ki je njim zanimiv in ki ga razumejo. Sproti tudi presoјamo, kaj otroci zares potrebujejo in temu prilagajamo naše aktivnosti (Kariž, 2008, str. 39). Nikoli pa ne moremo točno predvideti, kakšne odzive bodo posamezni materiali oz. mediji sprožili pri sogovorniku, zato je zelo pomembno, da že na začetku dela določimo varovala ter vsakič znova vzpostavljamo okoliščine za odnosno stabilnost (Kustec, 2017, str. 84).

1.5. Opis skupinskih likovnih aktivnosti

V nadaljevanju bom navedla štiri likovne aktivnosti, ki sem jih z otroki izvedla v Večgeneracijskem centru Skupna točka. Nekatere sem sicer na licu mesta do neke mere spremenila, prilagodila željam in potrebam otrok. V tem delu so zapisani v izvirni obliki, v naslednjih poglavjih pa bom pojasnila, kje in zakaj sem se odločila za spremembe.

1.5.1 Spoznavanje

Prvo srečanje je namenjeno osebni predstavitvi otrok, povezovanju članov skupine in ustvarjanju prijetnega vzdušja (Kariž, 2008, str. 150).

Ogrevanje

Žoganje z imeni: stojimo v krogu in si podajamo žogo. Tisti, ki žogo vrže, zakliče ime osebe, kateri poda žogo. Če imena udeleženca ne pozna, ga vpraša preden vrže žogo. Ta igrlica naj bi otrokom pomagala navezati prve stike in spoznati imena sodelujočih (15 min) (Vogelnik, 1996, str. 29-30).

Glavna aktivnost

Tortica: otroci na list papirja narišejo krog, katerega s črtami razdelijo na štiri poljubne dele, ki predstavljajo dele dneva (jutro, popoldan, večer, noč). V vsakem razdelku narišejo, kaj počnejo v določenem delu dneva in dodajo besedilo za pojasnilo (30 min). Cilji te aktivnosti so: spoznavanje, razmišljanje o strukturi dneva, načrtovanje dnevnih aktivnosti ter izražanje in ozaveščanje čustev (Kariž, 2008, str. 159).

V zaključnem pogovoru se odpirajo predvsem sledeče teme: strukturiranje in organiziranje vsakodnevnih aktivnosti, obveznosti, zabava in prosti čas (Kariž, 2008, str. 159).

1.5.2 Raziskovanje čustev

To srečanje je namenjeno razmišljanju in prepoznavanju lastnih čustev in čustev drugih ter iskanje ustreznih načinov za izražanje le-teh (Kariž, 2008, str. 176).

Ogrevanje

Reakcija na čustvo: Najprej se pogovarjamo o čustvih (kaj so, katera poznamo itd.). Sedimo v krogu, nekdo izgovarja besede, ki pomenijo čustva. Vsako čustvo na majhen papir vsak z zaprtimi očmi načečka z barvicami. Nato položimo skupaj tiste, ki predstavljajo reakcije na isto besedo in jih primerjamo (20 min) (Vogelnik, 1996, str. 62). Znano je namreč, da tudi barve in oblike vplivajo na čustvena stanja ljudi. Ta del je torej namenjen temu, da otroci prepoznajo, katera čustva povezujejo s katerimi barvami in oblikami (Vogelnik, 1996, str. 60-61).

Glavna aktivnost

Obrazi: Na tri papirnate kroge vsak otrok nariše tri obraze, ki prikazujejo tri čustva, ki so za njih najbolj značilna. Na zadnjo stran vsakega obraza na kratko napišejo, kdaj se pri njih po navadi pojavi upodobljeno čustvo. Če se pojavi več obrazov z enakim čustvom, jih lahko razporedimo in si jih ogledamo (40 min). Glavni cilji te aktivnosti so: prepoznavanje in izražanje lastnih čustev, prepoznavanje čustev drugih in razvijanje empatije, povezovanje čustev z lastnimi izkušnjami in doživetji ter razvijanje sproščene medosebne komunikacije (Kariž, 2008, str. 180).

Zaključni pogovor je namenjen predvsem prepoznavanju lastnih čustev in čustev pri drugih.

1.5.3 Skupinska

»Pri skupinskih aktivnostih več otrok prispeva k skupnemu izdelku. Tovrstne aktivnosti sočasno prikazujejo vlogo posameznika in skupinsko dinamiko«. Skupinsko delo je velikokrat za otroke manj ogrožajoče kot individualno, saj so tu manj izpostavljeni, odgovornost za izdelek pa se porazdeli med vse udeležence (Kariž, 2008, str. 291).

Ogrevanje

Živalski znaki: aktivnost se začne s pogovorom o živalskem vrtu in živalih, ki bivajo v njem. Potem si predstavljamo, da so naš čopič različne živali in naslikamo njihove sledi v dvojicah (15 min). Namen te uvodne aktivnosti je spodbuda duhovnega zagona in ustvarjalnega raziskovanja, saj na neogrožajoč način omogoča dostop do likovnih sredstev (Vogelnik, 1996, str. 41).

Glavna aktivnost:

Živalski vrt: na skupnem papirju vsi otroci slikajo živali iz živalskega vrta, ki so jim najbolj všeč in njihovo okolico, pri tem pa upoštevajo drug drugega (35 min) (Kariž, 2008, str. 314). Omenjeni likovni aktivnosti pravimo mural oziroma stenska podoba. Tu imajo vsi otroci možnost, da predstavijo in uresničijo lastno zamisel. Specifična terapevtska vrednost muralov se kaže v tem, da »prispevajo k ustvarjalni komunikaciji in povezanosti članov skupine, krepijo sodelovanje in občutek za timsko delo ter so odličen način za učenje konstruktivnega reševanja problemov« (Kariž, 2008, str. 304). Cilji te aktivnosti so: razmišljanje o samopodobi, raziskovanje čustev in občutkov, spodbujanje komunikacije, krepitev občutka za druge ter razvijanje občutka pripadnosti skupine.

Sledi ogled izdelka in pogovor o občutkih, ki so se pojavili med likovnim izražanjem, o lastnostih živali in značilnostih njihovega bivanjskega prostora, o svobodi in utesnjenosti (Kariž, 2008, str. 314).

1.5.4 Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin

Namen aktivnosti je krepitev pozornosti, koncentracije, spomina in vztrajnosti in urejanju grafomotoričnih spretnosti (Kariž, 2008, str. 266).

Ogrevanje in glavna aktivnost

Mandala: otrokom razložimo princip risanja mandale. Otroci s šestilom izrišejo krog, začrtajo sredino iz nje navzven rišejo vzorec. Pozorni so na ritem, ponavljanje, ravnotežje. Ko je risba gotova, si jih izmenjajo med seboj in dobljeno mandalo natančno pobarvajo (40 min). Cilji te aktivnosti so: razvijanje pozornosti in koncentracije, krepitev grafomotoričnih spretnosti, urjenje natančnosti, vztrajnosti in dovršnosti, iskanje ravnotežja, krepitev sodelovanja in občutka za druge, spodbujanje komunikacije in sprostitvev (Kariž, 2008, str. 277).

Sledi ogled izdelkov in pogovor o natančnosti in vztrajnosti, pozornosti in koncentraciji ter o sodelovanju (Kariž, 2008, str. 277).

2. Problem

Uporaba umetnostno izraznih sredstev v socialnem delu in sorodnih poklicih postaja vedno bolj priznana in razširjena metoda pomoči. Sama se z likovnim ustvarjanjem ukvarjam že od malih nog in odkrivam pozitivne, celo terapevtske učinke (kot so sproščanje, raziskovanje in ozaveščanje čustev, povečevanje zaupanje vase in svoje sposobnosti, spoznavanje novih načinov reševanja problemov itd. (Kariž, 2008)). Po drugi strani pa sem opazila, kako se je moje dojemanje in pristop do likovnega ustvarjanja skozi leta spreminjalo. V osnovni šoli se je namreč svet likovnega ustvarjanja v katerem sem prej izjemno uživala, postopoma začel zapletati. Želela sem si, da bi vsak moj izdelek izgledal dobro. Vedno bolj me je skrbelo, da ne bi bil dovolj lep, kvaliteten, da komu ne bi bil všeč, da česa ne bom dovolj dobro znala ipd. Tako pogosto med ustvarjanjem sploh nisem eksperimentirala, uživala med procesom ali ustvarjala tistega, kar sem si dejansko želela, saj me je že od začetka skrbelo, kako bo izgledal končen izdelek. Tudi ob branju literature in opazovanju otrok na praksah v nevladnih organizacijah in v osnovnih šolah sem opažala podobne vzorce.

Menim, da ima lahko proces likovnega ustvarjanja zelo veliko pozitivnih učinkov, ki pa so mnogokrat žal spregledani ravno zaradi premočne osredotočenosti v estetskost, »kvaliteto« končnega rezultata (izdelka). Če otroci izdelka ne naredijo dovolj dobro po določenih merilih, so lahko deležni kritik, slabe ocene, razočaranja. Z izvedbo skupinskih likovnih aktivnosti si želim razbiti to naravnost. Želim si, da otroci skozi ustvarjanje raziskujejo sebe in materiale, se sproščajo, zabavajo, med seboj povezujejo, se o sebi in drugih morda kaj novega naučijo, izvejo.

Raziskovalni del naloge sem omejila na otroke, ki so se med 21. in 25. februarjem 2022 udeležili počitniškega varstva v Večgeneracijskem centru Skupna točka v Ljubljani. Z izvedbo raziskave si želim ugotoviti, kako se obnesejo skupinske likovne aktivnosti pri delu z otroki v izvenšolskem prostoru (t.j. nevladni organizaciji). Želim si ugotoviti, kakšen odnos in izkušnje imajo otroci do likovnega izražanja in pridobiti povratne informacije o tem, kako so likovno ustvarjanje doživljali tekom aktivnosti. Zanima me, kakšno je mnenje sodelujočih pri likovnih aktivnostih (o njihovem prepoznavanju in izražanju čustev, sproščanju, povezovanju med člani, vztrajnosti in pozornosti).

Likovne aktivnosti sem izbrala iz dveh knjig. Največ glavnih aktivnosti sem izbrala iz knjige *Likovna terapija za otroke*, katero je napisala likovna terapevtka Barbara Kariž, večino uvodnih

aktivnosti pa sem izbrala iz knjige *Likovnost v skupini in umetnostna terapija : priročnik za ustvarjalno doživetje in uporabljanje oblik in barv za vsakogar* plesne in likovne pedagoginje ter kritičarke Marije Vogelnik.

2.1 Raziskovalna vprašanja

Pred izvedbo likovnih aktivnosti sem si postavila sledeča raziskovalna vprašanja:

1. Kakšen odnos in izkušnje imajo uporabniki do likovnega izražanja?
2. Kakšno je mnenje sodelujočih o izvedenih likovnih aktivnostih?
3. Kako so sodelujoči doživljali likovne aktivnosti?
4. Kakšne so potrebe in želje uporabnikov do takšnega pristopa?

3. Metodologija

3.1 Vrsta raziskave

Raziskava je kvalitativna, ker osnovno izkustveno gradivo sestavljajo besedni opisi ali pripovedi. To gradivo je obdelano na beseden način, torej brez uporabe merskih postopkov, ki nam dajo števila (Mesec, 2007, str. 11). Podatke sem zbrala na podlagi dveh fokusnih skupin, ki sem ju izvedla z otroki, ki so bili prisotni na likovnih aktivnostih.

Glede na odnos do neposrednega izkustvenega gradiva je raziskava izkustvena oz. empirična, saj sem pridobila nove in neposredne podatke. S spraševanjem otrok sem namreč zbirala novo, neposredno izkustveno gradivo, da sem odgovorila na zastavljena raziskovalna vprašanja (Mesec, 2009, str. 80).

3.2 Merski instrumenti in viri podatkov

V raziskavi sem kot merski instrument uporabila smernice za fokusno skupino (dostopne v prilogah). Te so sestavljene iz dvanajstih vprašanj, katera sem vsa uporabila pri izvedbi. Pri načrtovanju fokusnih skupin sem si postavila okvirni čas izvedbe, in sicer eno uro in pol. Zaradi postopnega upadanja pozornosti pri otrocih sem čas izvedbe skrajšala na približno eno uro, vendar kljub temu mislim, da sem dobila dovolj obširne odgovore na zastavljena vprašanja.

V raziskavi sem kot merski instrument uporabila tudi opazovalni list (dostopen v prilogah). Med vsako likovno aktivnostjo sem na podlagi le-tega opazovala določene stvari, katere sem ob koncu zabeležila. Z otroki sem prav tako ob zaključnem pogovoru izvedla ustno refleksijo. Vprašanja oziroma pogovor sem prilagajala glede na likovno aktivnost in glede na to, čemu je bila le ta namenjena. Vsakič pa smo se dotaknili njihovega počutja med ustvarjanjem in končnih izdelkov.

3.3 Populacija in vzorec

Populacija so otroci, ki so se februarja 2022 udeležili počitniškega varstva v Večgeneracijskem centru Skupna točka, stari med šest in dvanajst let.

Vzorec, ki sem ga izbrala so otroci, ki so bili prisotni na vsaj treh od štirih delavnic in ki so prišli na zadnji dan počitniškega varstva (25. 2. 2022), ko sem izvedla fokusni skupini. Ker je bil izveden na skupini ljudi, ki je bila raziskovanju najbolj dostopna in vsaka enota populacije

pri izboru ni imela enake možnosti, da pride v vzorec, gre za neslučajnostni in priložnostni vzorec (Mesec, 2009, str. 153).

Tabela 1: Značilnosti vzorca raziskave

Oseba	Starost	Spol
A	8	Moški
B	7	Ženski
C	8	Moški
D	10	Ženski
E	6	Moški
F	9	Moški
G	6	Moški
H	9	Ženski
I	8	Moški
J	11	Ženski
K	8	Moški

3.4 Zbiranje podatkov oziroma empiričnega gradiva

Podatke sem zbrala s pomočjo lastnih opazanj in fokusne skupine. Najprej sem si tekom izvajanja likovnih aktivnosti sproti zapisovala opazanja, kjer mi je bil v pomoč opazovalni list.

Že prvi dan počitniškega varstva sem svoj namen staršem in otrokom razložila, starši so tudi podpisali soglasje. Fokusni skupini sta bili opravljeni na zadnji dan počitniškega varstva 25. 2. 2022, v Večgeneracijskem centru Skupna točka. Vsaka fokusna skupina je trajala približno eno uro. Vprašanja sem sicer imela pripravljena vnaprej, a sem jih do neke mere sproti prilagajala glede na razumevanje uporabnikov in njihova morebitna vprašanja. Obe fokusni skupini sta potekali brez večjih zapletov. V drugi polovici sem le pri nekaterih otrocih opazila upad pozornosti. Poleg tega sem pri določenih članih zaznala, da so težko ubesedili svoje misli. V takih situacijah sem poskušala postaviti podvprašanja, jim dala čas za razmislek, ob morebitnem neuspehu pa sem pogovor preusmerila na druga vprašanja. Poleg tega sem nekajkrat opazila medsebojno nasprotovanje izjav otrok (npr. v prvi izjavi je otrok rekel, da sovraži risanje, v drugi pa, da ga obožuje). Te so bile po mojih opažanjih po navadi posledica upada pozornosti ali kot reakcija na povedano katerega drugega člana. Po drugi strani so se mi otroci zdeli zelo neposredni in iskreni. Brez ovinkarjenja so podelili svoje občutke in doživljanja tam kjer si predstavljam, da bi odrasli lahko imeli več zadržkov.

3.5 Obdelava gradiva in analiza podatkov

Podatke pridobljene s pomočjo fokusne skupine sem analizirala na kvalitativen način. Fokusni skupini sem z dovoljenjem staršev posnela. Nato sem naredila transkripcijo, ki sem jo zaradi večje preglednosti nekoliko uredila. Odgovore uporabnikov sem zapisala na čim bolj dobeseden način, tako da sem ohranila tudi neknjižni jezik. Vsakemu otroku, ki je bil udeležen v fokusni skupini, sem dodelila črko. Črke A, B, C, D in E predstavljajo otroci udeleženi v prvi fokusni skupini, črke F, G, H, I, J in K pa otroci, ki so bili udeleženi v drugi fokusni skupini.

Izjave otrok sem potem zapisala v tabelo, ki sem jo uporabila za odprto kodiranje. Tabela sestavljajo: številka izjave, izjava, pojem, kategorija in tema.

PRIMER ODPRTEGA KODIRANJA (celoten postopek se nahaja v prilogah)

Tabela 2: Primer odprtega kodiranja 1

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Tema
A1	Ja zlo,	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B1	Najbolj všeč mi je k v šoli ustvarjamo, vse ostalo mi pa ni spet tok všeč.	Delna naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
C1	Js rad ustvarjam in berem.	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
D1	Ne maram ustvarjanja.	Nenaklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
E1	Rad ustvarjam.	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja

Za tem je sledilo še osno kodiranje. Tam sem sorodne pojme združila znotraj kategorije in dodala številke izjav posameznega pojma.

PRIMER OSNEGA KODIRANJA (celoten postopek se nahaja v prilogah)

1. Predhodni odnos do likovnega izražanja

- Likovno izražanje v vsakdanjem življenju
 - o Naklonjenost (A1, C1, E1, F1, G1, H1, J1)
 - o Delna naklonjenost (B1)
 - o Nenaklonjenost (D1, I1, K1)

4. Rezultati

4.1 Predhodni odnos do likovnega izražanja

Izhodišče za nadaljnje delo je zame predstavljalo vprašanje o prisotnosti likovnega izražanja v njihovem vsakdanu. Tu sem dobila vpogled v to, če se otroci radi likovno izražajo; kje, kako pogosto, na kakšen način in kako se ob tem počutijo. Pomembno se mi zdi upoštevati pretekle izkušnje otrok, zato, da bolje razumem njihov sedANJI pogled.

Sedem od enajstih otrok je povedalo, da so naklonjeni likovnem izražanju v vsakdanjem življenju, trije, da niso, en otrok pa, da mu je delno naklonjen. Tisti manj naklonjeni posledično ustvarjajo le v šoli, kjer so k temu primorani, tisti bolj naklonjeni ustvarjanju pa so navedli, da ustvarjajo poleg šole tudi doma. Pogostost likovnega izražanja v prostem času med njimi variira od vsakodnevnega ustvarjanja do ustvarjanja večkrat na mesec. Vsi otroci razen enega so našeli svoje najljubše likovne aktivnosti. Torej tudi dva, ki načeloma ne marata likovnega ustvarjanja (*Najraje delam iz narave, takrat, ko so rože in zrele rastline in to.*« (D4)). Ostale priljubljene likovne aktivnosti so: risanje, izdelovanje hišk iz škatlic, slikanje, lepljenje, prepogibanje papirja, izdelovanje hišk, izdelovanje v naravi iz naravnih materialov, izdelovanje figuric iz gline ali plastelina, izdelovanje papirnatih lutk in izdelovanje iz plastelina.

Večina je navedla pozitivna počutja ob izražanju. Otroci so povedali, da se počutijo v redu, dobro, zelo dobro ali super (*»Ful dobr!«* (H6)), sproščeno in umirjeno (*»Zelo mi je všeč, pa tut sem tko mal umirjen.«* (F7)), veselo, zabavno in smešno (*»Zabavam se, pa takrat sem mal glasen in to mi je dobr.«* (G6)), lepo, občasno pa tudi naveličano in dolgočasno (*»Dolgočasno. Men ni všeč zato, ker se mi vedno lomijo barvice.«* (I6)). Dva, ki načeloma ne marata likovnega izražanja sta obrazložila, pri katerih aktivnostih se počutita dobro in pri katerih ne (*»Dolgočasno. Men ni všeč zato, ker se mi vedno lomijo barvice. Razn če delam s čopiči mi je pa zelo všeč«* (I6, I7) in *»Ko ustvarjam iz narave svežo. Drugače pa mi ni všeč, da se moram tko truditi. Po navadi se zgodi, da če se ne potrudim, da učitelca zmečka in je treba spet vse na novo.«* (D5, D6)).

4.2 Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

Tu sem od otrok želela dobiti refleksijo o izvedenih aktivnostih. Odgovori so mi omogočili širši vpogled v to, kako so se aktivnosti dejansko obnesle. V raziskavi sem preko odgovorov ugotovila, da je velika večina otrok uživala v naših skupnih likovnih aktivnosti. Edina izjema

je bila deklica, ki je tako na srečanjih kot v fokusni skupini večkrat izpostavila, da ne mara likovnega izražanja.

Prva likovna aktivnost – Spoznavanje

Vsi razen dveh otrok so nad prvo aktivnostjo izkazali naklonjenost ali celo navdušenost (*»Preveč super, neskončno.«* (F8), *»Men je blo pa tok super.«* (G7), itd.). Njihovo pozitivno mnenje so utemeljili z izjavami o tem, da so pridobili nova znanja, ideje za samostojno ustvarjanje, z zadovoljstvom nad končnim izdelkom in s spoznanjem o veliki količini dnevnih aktivnosti (*»Naučila sem se, da velik stvari delam.«* (B13)). Največ pa jih je tu poudarilo naklonjenost do zaključnega pogovora (*»Men je blo pa dobr k smo se na koncu pogovarjal.«* (F11)). Kot negativni mnenji o aktivnosti sta dva otroka navedla nenaklonjenost do likovnega izražanja in nenaklonjenost do zaključnega pogovora. En otrok pa ni podelil natančnega mnenja, saj je bil utrujen (*»Js sem si želel spat. Bil sem utrujen.«* (C6, C7)).

Kljub pretežno pozitivnim odzivom pa je to likovno aktivnost večina otrok opredelila kot najmanj ljubo. Kot razloge za ta izbor jih je večina navedla dolgčas (*»ker sem mogu pol počakat, da še drugi nardijo, pa mi je blo dolgčas.«* (K13)) in pojav zmedenosti oziroma dilem pred začetkom ustvarjanja (*»ker v bistvu sem že znala dele dneva pol sem pa pol ure razmišljala ali si rekla popoldne ali dopoldne in pol nisem vedla čist točno kaj narisat.«* (J18)).

Druga likovna aktivnost – Raziskovanje čustev

Pri drugi likovni aktivnosti je samo deklica, ki ni naklonjena likovnemu izražanju podelila negativno mnenje in sicer zato, ker ne mara likovnega izražanja in ker je nenamerno poškodovala svoj izdelek (*»Ni mi uspelo učka narest, js sem nardila krog, pol se je pa vse razmazal in je blo grdo.«* (D11)). Največ otrok je svoje pozitivno mnenje utemeljilo z naklonjenostjo do likovne tehnike, torej slikanja (*»Dobr mi je, da barvam s čopiči.«* (C10)) in naklonjenostjo do packanja (*»Js tut rad packam. Preveč, neskončnokrat preveč.«* (F15)). Dva otroka sta tudi omenila naklonjenost do likovnega motiva (*»Všeč mi je blo, ker smo delali obraze.«* (E8)) in dobro poznavanje lastnih čustev (*»Ker sem vse vedel kaj js največkrat uporabljam, ker js že vem. Js sem tak – pogosto se razjezim, pogosto sem vesel, da kr pokam od veselja.«* (G10)).

Kar pet otrok je to likovno aktivnost navedlo kot najljubšo iz podobnih razlogov. En otrok je med drugim kot razlog navedel spoznanje o najpogostejših čustvih (*»Pa še tko ugotovil sm kakšna čustva mam po navadi.«* (F25)). Dvakrat je bila navedena tudi kot najmanj ljuba likovna aktivnost. Enkrat s strani prej omenjene deklice, ki je vse likovne aktivnosti razen ene navedla kot najmanj ljube. Drug otrok pa je kot razlog navedel težave pri izboru najpogostejših čustev (*»ker nisem vedel, ali naj naredim veselje in užaljenost ali jezo pa veselje. Težko mi je bilo izbrati.«* (E19)).

Tretja likovna aktivnost – Skupinska

Pri tej aktivnosti so otroci izražali mešana mnenja. Od navdušenega (*»Men je bla najboljša delavnica na svetu«* (I13)), do odklonilnega (*»Men je blo ogabno, ker un je naredu iz drevesa nek čuden kaktus«* (G11, G12)). Pri utemeljevanju pozitivnih mnenj jih je bilo večina podobnih prejšnjim. Veliko jih je tudi navedlo, da jim je bilo všeč delati v skupini, ena punčka je izrazila, da je zaradi tega dobila več idej za ustvarjanje (*»Dobro mi je blo, da smo skupej delali, ker sem tko dobila še kakšne nove ideje, ki jih drugače mogoče ne bi.«* (J12)). Nekdo je prav tako izrazil zadovoljstvo nad uporabo likovnega formata (*»Men je blo všeč k smo risal iz vseh strani«* (B22)) in zabavo (*»Zabaval smo se.«* (I16)). Negativna mnenja so v zelo veliki večini nastala zaradi motenj v sodelovanju z drugimi člani. Štirje otroci so navedli nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani (*»Samo ni mi blo skoz všeč, da smo skupi delali, ker neki k sem js naredil mi ga je en tko razmazal pa tko rjavega je nardil.«* (E12)). Drugi so navedli neupoštevanje med nekaterimi člani v skupini, neupoštevanje pravil nekaterih članov in čakanje ostalih članov. Dva otroka sta izrazila tudi, da se jima je aktivnost zdela predolga (*»Men je bilo tut mal dolgočasno, ker smo dolg delali.«* (A13, A14)).

Aktivnost je en otrok izbral kot najljubšo, ker rad riše živali (*»V bistvu mi je bil živalski vrt najbolj všeč, ker smo risali živali.«* (E16, E17)), dva pa sta jo izbrala kot najmanj ljubo. Poleg deklice, ki ne mara likovnega izražanja, je drugi otrok kot razlog navedel nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani (*»Najmanj pa tista k smo risali živali, ker so eni risali kar nekaj.«* (G17, G18)).

Četrta likovna aktivnost - Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin

Kljub temu, da so otroci aktivnost na začetku precej slabo sprejeli, so na koncu o njej v veliki večini ustvarili zelo dobro mnenje. Le en otrok je nad njo izrazil negativno mnenje, ki ga je

utemeljil z nezadovoljstvom nad lastnim procesom dela (*»Men ni blo všeč zato, ker sm kr neki po svoje delu.«* (K10, K11)). En otrok pa, da mu je bilo srednje dobro, kjer je izrazil negativni vidik pri temu, da je imel težave pri natančnosti (*»Šekar v redu mi je blo, zato, ker sem se fulkrat zmotu. Težko mi je blo bit tako natančen.«* (F21, F22)). Ostali so svoje pozitivno mnenje največ utemeljevali z naklonjenostjo do likovnega motiva in naklonjenostjo do natančnega risanja (*»Rad rišem natančno, pa vzorčke.«* (C14, C15)).

Tudi kot najljubša aktivnost je bila navedena kar petkrat. Poleg omenjenih razlogov so otroci še navedli umirjenost med ustvarjanjem (*»Tam sem bil tko umirjen k sem risu vzorčke.«* (I23)) in svobodo pri likovnem izražanju (*»ker sem lahko po svoje delala.«* (D17)). Nobenemu otroku pa ni predstavljala najmanj ljube aktivnosti.

4.3 Doživljanje, vtisi o likovnih aktivnostih

V tem delu me je predvsem zanimalo počutje otrok med likovnimi aktivnostmi ter če se je naše skupno ustvarjanje razlikovalo od njihovih predhodnih izkušenj in na kakšen način. Te odgovori so mi dali dodaten vpogled v njihovo doživljanje aktivnosti in če so opazne kakšne razlike v mojem pristopu oziroma načinu dela v primerjavi z ostalimi, ki so jih izkusili.

Večina otrok je rekla, da so se dobro počutili ob skupnem ustvarjanju. Štirje so povedali, da so se počutili zelo dobro (*»Ful ful ful dobr.«* (G19)), trije so se zabavali (*»pa ful sem se zabaval.«* (E22)), dva sta se ob ustvarjanju sprostila (*»Js sem se počutila sproščeno«* (B30)), dva sta se počutila lepo (*»Lepo sem se počutil«* (E21)) in dva dobro (*»Dobr sm se počutil.«* (C18)). Ostali odgovori pa so še bili: *super, smešno, večinoma v redu, včasih dolgočasno in večinoma slabo*.

Glede na to, da so največ likovnih izkušenj otroci dobili v šoli, so se pri vprašanju o razlikah v primerjavi s predhodnimi izkušnjami vsi obračali na šolo. Večina otrok je izpostavila razliko v primerjavi z ustvarjanjem v šoli (*»Men se pa zdi čist drugač koker v šoli.«* (G20)). Le dva otroka sta rekla, da se jima izkušnja zdi podobna (*»Men se zdi podobno«* (D22)). Kot razlike v primerjavi z ustvarjanjem v šoli so navedli: odsotnost pogovora o temi ustvarjanja in počutju (*»Ker v šoli se nič ne pogovarjamo o tem, kaj bomo risal pa kako se mam.«* (B33)), večja prisotnost in pestrost pogovora z vodjo skupine (*»V šoli se pogovarjamo z učiteljico samo o tem, kaj bomo dodali.«* (A24)), počasnejši tempo (*»pa delamo bolj počas tukej«* (B34)), manjše zahteve in pritiski po izgledu izdelka (*»Js sem včasih v šoli ful zaskrbljena zato, ker hočem, da bo lepo, pa mi včasih ne uspe, tuki pa nisem.«* (B36)), boljše počutje in umirjenost (*»Tuki sem*

pa bil bolj umirjen.» (G22)) in dejstva, da tu ni bilo ocen oziroma črnih pik. Otroci so samoiniciativno navedli tudi kar nekaj razlogov za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi. Te so se navezovala na večjo prisotnost pogovora; tako z vodjo skupine kot med otroki (»Pa tut tko se s tabo več o vsemu pogovarjamo in to mi je všeč.» (E25)*), večji mir v skupini (*»Boljš je blo tuki koker v šoli, ker v šoli so ful glasni in to me ful nervira, ker ne morem razmišljat kaj bom naredu.» (G21)*), manjša strogost v primerjavi z učiteljicami in slabo počutje ob vedenju učiteljic (*»Js se v šoli počutim brezupno, zato ker so učitelce tok tečne. Tok so tečne k satan. Alpa še bol k satan. Tle mi je pa blo dobr.» (K17)*), manjša stopnja težavnosti (*»Men je tuki boljš, zato ker je v šoli ful težje» (H28)*) in odsotnost ocen (*»Ja js se tle boljše počutim, k ni ocen.» (F31)*). Še dodatno pa so izpostavili breme ocen oziroma črnih pik (*»Mene to ful razdraži in pol eno uro razmišljam kako oceno bom dobil ena, dve, tri, štiri... In po ves cajt to razmišljam, namesto da bi se sprostil.» (G23, G24)*).*

4.4 Želja po uporabi v prihodnosti

Pri vprašanju, če bi si še kdaj želeli ustvarjati na tak način, so vsi razen deklince, ki ne mara likovnega izražanja rekli, da bi. Svojo željo sta dva otroka tudi utemeljila (*»Js bi, zato ker se pogovorimo kaj smo naredili, pa kako kaj počnemo, pa ker delamo tko, da ti noben ne zmečka papirja pa vrže v smeti, če ni lepo. To včasih učiteljica nardi.» (B37, B38, B39)* in *»Ja, zato ker si boljša koker učitelce.» (I28, I29)*).

Menim, da je iz teh odgovorov razvidno, da si otroci še želijo delati na podoben način. Zdi se mi nujno delovati v smeri, ki bi jim to omogočilo v večji meri.

4.5 Opažanja

Spoznavanje

Prvo likovno aktivnost so otroci precej dobro sprejeli. Na začetku so bili še malo zadržani, saj se med seboj povečini še niso poznali. Vzdušje se je že med ogrevanjem sprostilo. Tudi v uvodnem pogovoru o glavni likovni aktivnosti so otroci z veseljem sodelovali; poslušali, odgovarjali, spraševali. Med ustvarjanjem sem med otroci opazila več razlik; mlajši so se naloge lotili z večjo suverenostjo in zanimanjem, medtem ko so se starejši lotili z večjim oklevanjem, nekateri celo z nejevoljo ali skrbjo, da ne znajo risati – pred in med procesom sem tako večkrat ponovila, da bodo vse risbice super, da ni »pravega« ali »napakega« načina ustvarjanja in jih spodbujala k čečkanju. Poleg tega so mlajši v povprečju tudi hitreje končali z ustvarjanjem. V zaključnem pogovoru pa je z velikim veseljem sodelovala večina otrok. Bili so zelo odprti, željni po deljenju svojih misli in občutkov, tudi pri bolj osebnih vprašanjih. Na koncu smo na željo otrok skupaj naredili plakat, kjer so napisali in narisali njihove najljubše aktivnosti. Končni izdelki so bili različni. Nekateri so bili bolj natančni in dovršeni, drugi narejeni bolj »na hitro«, tretji bolj abstraktni, na nekaterih je bilo več napisano, spet na drugih skoraj nič itd.

SLIKA 1: TORTICA

SLIKA 2: TORTICA

SLIKA 3: TORTICA

SLIKA 4: TORTICA

Raziskovanje čustev

Na začetku so otroci z zanimanjem sodelovali pri pogovoru o čustvih. Namesto prvotno zastavljenega ogrevanja, kjer bi risali čustva so jih z mimiko nakazali in se zraven zabavali. Nato so se zatopili v delo. Veliko jih je na začetku oklevalo. Nekateri niso takoj vedeli, katera čustva bi upodobili. Večina se je sprva barv dotikala previdno in jih oprezno nanašala na papir. Večkrat sem jih opomnila, da slike ne bodo lepe ali grde, da so »čičke čačke« in eksperimentiranje z barvami celo zaželeno. Rekla sem jim, da lahko kako se ob določenem čustvu počutijo skušajo nakazati tudi z barvami in kretnjami. Med ustvarjanjem sem jih k tem dodatno spodbujala. Ko je ena punčka z barvo poškopila po risbi sem to pozitivno izpostavila pred drugimi otroci in to je bila točka, pri kateri se je večina otrok res sprostila in se prepustila eksperimentiranju z barvami. Delo je potem potekalo precej intenzivno, saj so bili otroci zatopljeni in so v tišini ustvarjali. Ko so prenehali z ustvarjanjem, niso bili več tako osredotočeni in niso imeli potrpljenja za pogovor. Veliko si jih je sicer želelo sodelovati v pogovoru, manj pa so bili pripravljeni poslušati. Večina jih je izrazila zadovoljstvo nad končnimi izdelki in eksperimentiranjem z barvami. Končni izdelki so si bili tudi tokrat različni, najbolj v tem, da so nekateri uporabljali zelo veliko različnih barv, drugi pa so skušali obraza napraviti čim bolj realistično. Večina jih je upodobila eno pozitivno in eno negativno čustvo.

SLIKA 5: ČUSTVA

SLIKA 6: ČUSTVA

SLIKA 7: ČUSTVA

SLIKA 8: ČUSTVA

Skupinska aktivnost

Tretjo likovno aktivnost so otroci dobro sprejeli. Na začetku so z navdušenjem sodelovali pri pogovoru o različnih živalih v živalskem vrtu in jih oponašali. Zaradi velikega števila otrok sem naredila dve skupini in vsaka je narisala svoj živalski vrt. Med ustvarjanjem jih je bila večina zelo zatopljenih v delo. Ker se je vsak striktno držal »svojega« majhnega kotička na papirju, sem se odločila, da bi to spremenila. Naročila sem jim, naj vsak zamenja svoje mesto z desnim sosedom. To navodilo so sprva sprejeli pretežno razočarano, vendar se jih je večina kmalu premislila in so se sami od sebe vsakič po nekaj minutah zamenjali. Menjave so po mojih opazanjih pri nekaterih otrocih spodbujale domišljijo in povezanost, saj so drug drugemu risbe dopolnjevali, jih povezovali. Nekaterim je vir zabave predstavljalo to, da so druga dela

namerno naredili bolj smešna in v svoje ustvarjanje niso vlagali pretiranega truda. Te so se med seboj tudi veliko pogovarjali na glas in se smejali. Zdelo se mi je, da je nekatere otroke to motilo in da se niso povsem znali dogovoriti, na kakšen način bi ustvarjali. Kljub temu le dva otroka do konca aktivnosti nista bila za to, da bi menjali mesta, ker to ni bilo v skladu z njuno vizijo izdelka. Med risanjem so se z mojo pomočjo tudi vedno bolj opogumljali in risali vedno bolj na veliko – na začetku so namreč povečini risali zelo na majhno in le na robove papirja. V končnem pogovoru so izrazili zadovoljstvo nad izdelkoma. Ponovno niso bili zadržani, jim pa je proti koncu začela popuščati pozornost in so si želeli igrati, tako da sem pogovor nekoliko skrajšala, prilagodila. Končna izdelka sta si bila na koncu precej podobna.

SLIKA 9: SKUPINSKA

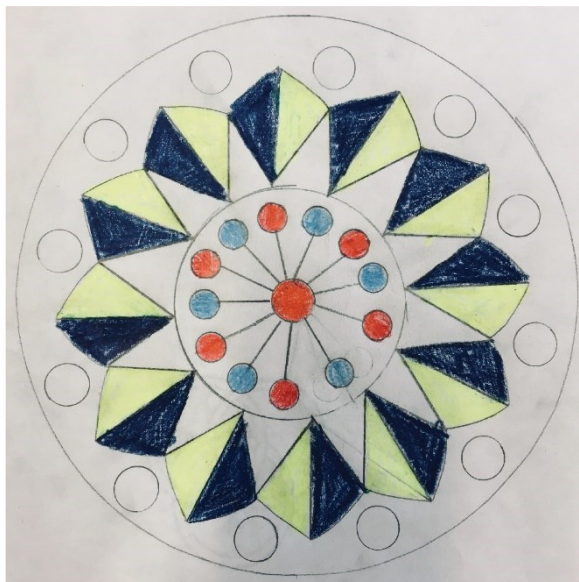
SLIKA 10: SKUPINSKA

Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin

Četrto likovno aktivnost - mandalo so otroci na začetku sprejeli precej odklonilno. Že pred aktivnostjo jih je bilo kar nekaj slabše razpoloženih, ker so se prej med seboj prepirali. Poleg tega približno polovica otrok ni bila navdušena nad idejo risanja mandale, saj le-to zahteva natančnost, vztrajnost in dovršenost. Na moje presenečenje se je naposled večina otrok zelo zatopila v delo, celo tisti otroci, ki so po navadi bili najbolj »nagajivi«. Med ustvarjanjem so delovali zelo umirjeno in osredotočeno, kar so v zaključnem pogovoru tudi potrdili. Le nekaj je bilo takšnih, ki niso imeli dovolj potrpljenja in vztrajnosti. Tisti so kljub spodbujanju zelo nenatančno narisali celotno mandalo le v nekaj minutah. Med procesom je bila večina otrok pri ustvarjanju domiselnih, kreativnih pri risanju vzorcev, zato so si bili tudi končni izdelki med seboj precej različni. V zaključnem pogovoru so skoraj vsi izrazili zadovoljstvo nad njimi.

SLIKA 11: MANDALA

SLIKA 12: MANDALA

SLIKA 13: MANDALA

5. Razprava

Pri pisanju diplomskega dela sem si želela združiti dve področji, ki me v življenju zelo osrečujeta: likovno izražanje in delo z otroki. Različna umetnostno izrazna sredstva sem med študijem uporabljala tako pri individualnih kot skupinskih sodelovanjih (likovne delavnice, video projekt v času epidemije, uporaba risbe in pesmi kot rekvizitu pri učni pomoči itd.). Z več izkušnjami sem videla, da so lahko različni ustvarjalni pristopi in tehnike pomemben del delovnega odnosa. Odločila sem se za uporabo skupinskih likovnih aktivnosti pri otrocih, saj mi je to predstavljalo najbolj zanimiv izziv.

Pri pregledovanju literature sem opazila, da o uporabi likovnih aktivnosti v socialnem delu ni veliko slovenske literature. To me ni presenetilo, saj se umetnostno izrazna sredstva v socialnem delu uporabljajo razmeroma kratek čas. Po pregledu različnih raziskav in diplomskih oziroma magistrskih del s podobno tematiko sem se odločila, da bom raziskavo naredila v nevladni organizaciji, merski instrument pa usmerila v otroke, saj nisem zasledila nobene take kombinacije. Zdi se pomembno, da so otroci slišani in upoštevani glede tega, kakšne likovne aktivnosti jim odgovarjajo in na kakšen način si želijo delati, če sploh si.

Odločila sem se, da bom raziskavo izvedla v Večgeneracijskem centru Skupna točka, saj s to organizacijo sodelujem že več let in zaposleni tam zmeraj z veseljem sprejemata nove zamisli. Na sestanku z zaposlenima smo prišle do sklepa, da bo likovne aktivnosti verjetno najbolj smiselno izpeljati med šolskimi počitnicami, saj bo šlo za zaprto skupino otrok, ki se bo varstva udeležilo vsak dan v tednu med 7.00 in 13.00 uro.

Vprašanja v fokusnih skupinah sem navezala na dve področji: na predhodni odnos in izkušnje uporabnikov do likovnih aktivnosti ter na refleksijo o izkušnji naše skupne uporabe le-teh. Menim, da sem s kombinacijo opazanj in fokusnih skupin oboje dovolj dobro zajela.

V ospredju izvedenih likovnih aktivnosti je bil proces in ne izdelek. Med delavnicami so se v veliki meri spontano razkrivale teme, ki so povezane s socialnim delom: komunikacija, doživljanje, skupinska dinamika, izražanje čustev, itd. (Kustec, 2011, str. 27). Z otroki smo skupaj soustvarili varno in spodbudno okolje, v katerem jih je večina aktivirala svoj ustvarjalni proces, kateremu je vedno sledila refleksija. V ospredju je bila podpora otrokom, da izrazijo in ozavešijo svoje občutke, čustva, razmišljanja, da bi bolje razumeli sebe in svojo okolico (Kariž, 2019, str. 22). Kot vodja skupine sem otroke spodbujala k ustvarjalnosti in razmišljanju o

lastnih občutkih ter k iskanju lastnih načinov izražanja. Sprejemala sem vse vrste likovnega izražanja otrok, jih poslušala, upoštevala njihovo mnenje in jim omogočala svobodo izbire. Med vsako aktivnostjo sem bila prisotna in jim nudila pomoč, spodbudo in odobravanje (Kariž, 2008, str. 22-30). Vsebino sem se trudila predstaviti otrokom na način, ki jim je zanimiv in razumljiv (Kariž, 2008, str. 39). Rezultati so pokazali, da se večina otrok rada likovno izraža in da so bili precej naklonjeni do izvedenih likovnih aktivnosti. Pokazali so tudi, da sta dva od treh otrok, ki načeloma ne marajo likovnega izražanja, tu prejela novo, pozitivnejšo izkušnjo. Pomembno se mi zdi še upoštevati deklico, ki ji likovno izražanje nikakor ni pasalo. To pokaže, da ta način dela ni primeren za čisto vse otroke, zato med aktivnostjo deklice nisem silila v nič (skušala sem jo zgolj spodbuditi) in sem spoštovala njeno mnenje, doživljanje.

Mnenje otrok o prvi likovne aktivnosti (spoznavanje) mi je dalo vedeti, da so se otroci uspešno spoznali in razmišljali o strukturi dneva in načrtovanju dnevnih aktivnostih, kar so bili nekateri izmed ciljev. Kljub temu, da so otroci to likovno aktivnost izbrali kot najmanj ljubo, se je izkazalo, da se jih je večina med aktivnostjo imela dobro in da so od nje tudi kaj odnesli. Tako odgovori otrok kot moja opažanja so nakazali, da je otrokom bilo všeč, da smo se pred in po aktivnosti pogovarjali. Ker so otroci pogovor zelo izpostavili in sem tudi sama opazila, da so se med pogovorom čisto razživel, ugotavljam, da bi si otroci večkrat želeli biti udeleženi v podobnih pogovorih.

Šugman Bohinc (1994, str. 317-318) pravi, da je iskati možnosti komunikacije v vseh njenih razsežnostih zahteven preizkus ne le sposobnosti, znanja in izkušenosti, temveč tudi ustvarjalnosti in iznajdljivosti socialne delavke. Otroci se mi zdijo skupina, kjer komunikacija lahko za socialne delavke predstavlja poseben izziv, saj se nahajajo v drugem življenjskem obdobju, kot me. To moramo spoštovati in iskati načine komunikacije, ki so produktivni in njim zanimivi.

Izražena mnenja o drugi aktivnosti (raziskovanje čustev) so mi dala vedeti, da so se otroci ukvarjali s prepoznavanjem in izražanjem lastnih čustev, kar je bil tudi eden izmed ciljev aktivnosti. Ta se je izkazala za zelo uspešno, saj jo je veliko otrok izbralo kot najljubšo. Na to je nakazovala tudi izjemna zatopljenost otrok v ustvarjanje. Tako odgovori kot moja opažanja kažejo na to, da otroci zelo radi slikajo, packajo in eksperimentirajo z barvami, torej jim paše svoboda nad načinom njihovega izražanja. Glede na dolgo začetno zadržanost do packanja in

eksperimentiranja z barvami, ki sem jo opazila, ter dejstvo, da je bila naklonjenost do le-tega eden izmed najpogostejših odgovorov, mislim, da si otroci želijo več take svobode.

Odgovori otrok o tretji likovni aktivnosti (skupinska) in moja opažanja so pokazali, da je komunikacija in razvijanje občutka za druge večini otrok predstavljala izziv. Kljub temu pa menim, da je bil to dober preizkus za otroke; da so se prek skupinske aktivnosti učili postavljati meje in odkrito komunicirati. Zdi se mi zelo pomembno, da se otroke uči med seboj lepo sodelovati. Brez dvoma je tekmovalnost v družbo prinesla tudi veliko izjemnih izumov in dosežkov, menim pa, da se na splošno premalo poudarja pozitivne plati dobrega sodelovanja. Pri tej aktivnosti je bilo razvidno, da tega veliko otrok še ni vajenih. V tistih interakcijah med otroci, ki so bile uspešne, se je to na risbi kazalo v tem, da so se dopolnjevali, povezovali, širili ideje. Mislim, da je zelo pomembno, da otroci dobijo ustrezna orodja, s katerimi se lahko lotijo reševanja motenj v komunikaciji, ključen pa je tudi prostor in čas, v katerem je to mogoče. Zdi se mi, da jim je bilo to najbolj omogočeno med zaključnim pogovorom in fokusno skupino.

Pri zadnji aktivnosti (pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin) je iz odgovorov otrok razvidno, da smo dosegli večino njenih ciljev, ki so: razvijanje pozornosti in koncentracije, krepitev grafomotoričnih spretnosti, urjenje natančnosti, vztrajnosti in dovršnosti, iskanje ravnotežja, krepitev sodelovanja in občutka za druge, spodbujanje komunikacije in sprostitve (Kariž, 2008, str. 277). Aktivnost ocenjujem kot uspešno, saj jo je veliko otrok opredelilo kot njihovo najljubšo, poleg tega pa so bili tekom le-te zelo zatopljeni v delo in so naredili zanimive in raznolike izdelke.

S pomočjo likovnega izražanja se povečujejo sposobnosti obvladovanja okoliščin in usmerjanja lastnega življenja (Kroflič, 2019, str. 80). Poleg drugačnega načina komunikacije lahko proces predstavlja tudi konkretno izkušnjo, ki ima še močnejšo vlogo kot zgolj pogovor. Preko te se lahko otroci nekaj naučijo, izvejo, spoznajo (npr. lahko ima večjo težo, da otrok prepozna svoja najpogostejša čustva in jih upodobi, kot če bi se o njih le zamislil). Zdi se mi, da se ravno preko izkušenj ljudje velikokrat najraje oziroma najbolj učinkovito učimo.

Odgovori o doživljanju in vtisih likovnih aktivnosti so v veliki meri potrjevali prebrano teorijo, moje izkušnje in mnenje. Izkazalo se je, da so otroci povečini opazili razliko med načinom dela, ki so ga vajeni (v šoli) in likovnega izražanja, kjer je delo usmerjeno v proces. Tako kot o tem govorita Kariž (2008, str. 11) in Meng (2016), pričakovanja, ocene in pretirano vodenje zavirajo otrokovo ustvarjalnost. Večini je ta način dela bolj odgovarjal tudi zato, ker otroci niso

ustvarjali za oceno ali moje odobravanje, temveč zase. Mislim, da bi lahko likovne aktivnosti, ki so usmerjene v proces postala bolj pogosta praksa v nevladnih organizacijah. Idealno tudi v šolah (in doma) vendar menim, da je do tja še dolga pot, socialne delavke in druge strokovnjakinje pa imamo v izvenšolskih prostorih načeloma večjo svobodo pri izbiri in izvedbi samih aktivnosti (že zaradi dejstva, da izdelkov ni potrebno ocenjevati).

Podobno mnenje apliciram tudi na druga področja umetnosti (kreativno pisanje, glasba itd.) in šport. To se mi zdi odlične dejavnosti, ki za otroke predstavljajo nove, drugačne možnosti komunikacije, povezovanja, (samo)raziskovanja, sproščanja in širjenja virov moči. Žal pa zaradi pričakovanj, ocen in spodbujanja tekmovalnosti velikokrat prihaja do ravno obratnih rezultatov. Seveda nam je usmerjenost v kvaliteto končnih izdelkov ali rezultatov prinesla izvrstne knjige, prelepe slike, vrhunske rezultate športnikov itd., vendar menim, da to še zdaleč ni edini »pravilen« namen in način izvajanja teh dejavnosti.

6. Sklepi

- Otroci so naklonjeni likovnemu izražanju.
- Večina otrok se likovno izraža tudi v prostem času.
- Med likovnim izražanjem v prostem času otroci doživljajo pozitivna čustva.
- Otroci se radi pogovarjajo pred, po in med skupinskimi likovnimi aktivnostmi (z vodjo in/ali med člani).
- Otroci imajo radi svobodo pri načinu likovnega izražanja.
- Za otroke pri skupinskem delu predstavlja izziv komunikacija in upoštevanje drug drugega.
- Otroci zaznajo razliko med skupinskimi likovnimi aktivnostmi v šoli in med tistimi, kjer je delo usmerjeno v proces.
- Med likovnimi aktivnostmi so otroci dobili različna nova znanja in izkušnje, ki niso povezane z estetskim videzom izdelkov.
- Otroci si želijo več likovno izražati na način, ki je osredotočen na proces ustvarjanja.
- Likovno izražanje ni ljubo čisto vsem otrokom.

7. Predlogi

- Predlagam, da se v nevladnih organizacijah pri delu z otroki poveča pogostost uporabe likovnih aktivnosti usmerjenih v proces. Te namreč prinašajo drugačen možen način komunikacije, nove izkušnje in krepitev virov moči.
- Predlagam odprtost pomagajočih poklicev do uporabe likovnega izražanja in drugih umetnostno izraznih sredstev.
- Predlagam, da se v delo s skupino otrok vključuje več pogovora, svobode izražanja in medsebojnega sodelovanja.
- Predlagam, da se v šoli pri ustvarjalnih dejavnostih (likovni pouk, pisanje spisov, petje/igranje inštrumentov ipd.) pozornost usmerja bolj v proces in spodbudo otrok, ne pa toliko v končen rezultat.
- Predlagam raziskovanje na področju uporabe umetnostno izraznih sredstev v socialnem delu, objavljanje raziskav in člankov z izobraževalnim namenom.
- Predlagam več izobraževanj o uporabi likovnih aktivnosti v socialnem delu, za socialne delavke in sorodne pomagajoče poklice, da bodo uporabnikom znali ponuditi čim več raznolikih pristopov in načinov dela.
- Predlagam, da se otroke, ki niso naklonjeni likovnemu izražanju, spodbuja, ne pa sili v aktivnosti, saj se s tem lahko vzbudi dodaten odpor.

8. Viri in literatura

Ashby, R. (1961). *An Introduction to Cybernetics*. London: Chapman and Hall Ltd.

Airès, P. (1991). *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC.

Boden, M. A. (1994). *Dimensions of Creativity*. London: A Bradford Book.

Čačinovič Vogrinčič, G. (2002). Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41(2), 91–96.

Čačinovič Vogrinčič, G. (2020). Socialno delo v osnovni šoli: soustvarjanje podpore in pomoči družinam s številnimi izzivi in preprečevanje socialne izključenosti. *Socialno delo*, 59 (2/3), 163–175.

Čačinovič Vogrinčič, G. (2008). *Soustvarjanje v šoli: učenje kot pogovor*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Čačinovič Vogrinčič, G., Mešl N. (2013). Šolska svetovalna služba kot prostor varovanja soustvarjanja procesov učenja in pomoči v šoli : delovni odnos soustvarjanja in izvirni delovni projekt pomoči : od prvih korakov v šolski prostor k temeljnemu konceptu dela. *Šolsko svetovalno delo*, 17 (3/4.), 15–25.

Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal L., Mešl N., Možina M. (2015). *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Dietz, K. (2016). *Uporaba risbe v procesu soustvarjanja podpore in pomoči* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Fifolt, A. (2006). Umetnostna terapija – kakšna terapija?. V B. Caf, M. Slunjski (ur.), *Umetnostna terapija – kakšna terapija?*. Maribor: Slovensko združenje umetnostnih terapevtov.

Gorjup, T. (1999). *Likovne zakonitosti in aktivnosti delovne terapije : monografija*. Ljubljana: DZS.

Inštitut za razvoj človekovih virov. (2018). *Čustveni in osebnostni razvoj*. Pridobljeno 21. 1. 2022 s <https://www.psihoterapija-ordinacija.si/osebnost-in-odnosi/otroci-in-starsi/custveni-in-osebnostni-razvoj>

Jeitner-Hartmann, B. (1984). *Otrokove ustvarjalne igre*. Ljubljana: Univerzum.

Kariž, B. (2008). *Likovna terapija za otroke*. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.

Kariž, B. (2019). Likovna terapija pri obravnavi pacienta s psihično motnjo. V B. Kroflič (ur.), *Umetnostno ustvarjanje kot terapija* (str. 21-42). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Kroflič, B. (2019). Duševno zdravje in pomoč z umetnostjo – umetnostna terapija. V B. Kroflič (ur.), *Umetnostno ustvarjanje kot terapija* (str. 75-83). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Kroflič, B. (1992). *Ustvarjanje skozi gib*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Kustec, K. (2011). Umetnostna izrazna sredstva v socialnem delu. *Socialno delo*, 50(1), 27-33, 74, 76.

Kustec, K. (2007). *Umetnostna izrazna sredstva v socialnem delu: »Kako plesati življenje in kako živeti ples življenja?«* (Magistrsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Kustec, K. (2017). Uporaba izrazno-ustvarjalnih medijev v socialnem delu in sorodnih poklicih pomoči. *Socialno delo*, 56 (2), 81-98.

Liebmann, M. (2004). *Art Therapy for Groups – A Handbook of Themes, Games and Exercises*. London: Brunner-Routledge.

Loreman, T. (2009). *Respecting childhood*. London, New York: Continuum International Publishing Group.

Lussi, P. (1991). *Systemische sozialarbeit*. Bern: Haupt.

Mead, G.H. (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago: Chicago University Press.

Meng, T. K. (2016). Everyone is born creative, but it is educated out of us at school. *The Guardian*. Pridobljeno 16. 12. 2021 s <https://www.theguardian.com/media-network/2016/may/18/born-creative-educated-out-of-us-school-business>

Mesec, B. (2007). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu 2* (študijsko gradivo za interno uporabo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Mesec, B. (2009). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu 1: Načrtovanje raziskave z osnovami informatike* (študijsko gradivo za interno uporabo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Milošević Arnold, V., Postrak, M. (2003). *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta.

Peček Čuk, M., Lesar, I. (2011). *Moč vzgoje: Sodobna vprašanja teorije vzgoje*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Postrak, M. (1996). Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 35(5), 407–415.

Postrak, M. (2007). Uporaba ustvarjalnih pristopov pri delu z otroki in mladostniki. *Šolsko svetovalno delo*, 12 (1/2.), 11–17.

Povše, A. (2010). *Ustvarjalna umetnostna terapija: uporaba metod likovne ustvarjalnosti v socialnem delu* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Praper, P. (1996). *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.

Rubin, J. A. (1998). *Art therapy : an introduction*. Philadelphia: Brunner/Mazel.

Rutar, S. (2013). *Poti do participacije otrok v vzgoji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.

Slovar slovenskega knjižnega jezika: *Samoaktivnost*. Pridobljeno 23. 4. 2022 s <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=samoaktivnost&hs=1>

Štofla, Z. (2015). *Katere barve je tvoj dan?* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Šugman Bohinc, L. (1994). Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 33 (4), 317–324.

Šugman Bohinc, L. (2000). *Uporaba paradoksa v svetovanju in terapiji*. Neobjavljeno.

Tomažin, T. (2017). *Uporaba fotografije v procesu podpore in pomoči mladostnikom* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Tomc, G. (1994). *Profano*. Ljubljana: Krt.

Varuh človekovih pravic RS. (b.d.). *Konvencija OZN o otrokovih pravicah (1989)*. Pridobljeno 28. 1. 2022 s <https://www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovih-pravicah/>

Vogelnik, M. (1996). *Likovnost v skupini in umetnostna terapija : priročnik za ustvarjalno dožemanje in uporablanje oblik in barv za vsakogar*. Koper: Vita.

Vogelnik, M. (2003a). Likovna terapija – ustvarjalna likovnost v šoli. *Didaktika*, 12 (68/69), 9–10.

Vogelnik, M. (2003b). Umetnostna in plesna terapija. *Časopis za kritiko in znanosti*, 31 (212), 202–212.

9. Priloge

Priloga A: Smernice za fokusno skupino

Predhodni odnos do likovnega izražanja

1. Ali v vsakdanjem življenju ustvarjate z barvicami, čopiči itd.?
2. Kje po navadi ustvarjate in kako pogosto?
3. Kaj najraje ustvarjate?
4. Kako se ob tem po navadi počutite?

Mnenje sodelujočih o posamezni aktivnosti

5. Pogovor o prvi likovni aktivnosti.
6. Pogovor o drugi likovni aktivnosti.
7. Pogovor o tretji likovni aktivnosti.
8. Pogovor o četrti likovni aktivnosti.
9. Katera vam je pa bila najbolj všeč? Katera pa najmanj? Zakaj?

Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

10. Kako ste se počutili ob našem skupnem ustvarjanju?
11. Se je naše skupno ustvarjanje kaj razlikovalo od prejšnjih izkušenj? Kako?

Povzetek povedanega in želje za nadaljnjo uporabo

12. Ali bi si še kdaj želeli ustvarjati na tak način?

Priloga B: Opazovalni list

- Sprejetje likovne aktivnosti
- Vzdušje, počutje udeležencev
- Potek ustvarjanja in pogovora
- Končni izdelki

Priloga C: Odprto kodiranje fokusna skupina 1

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Tema
A1	Ja zelo,	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B1	Najbolj všeč mi je k v šoli ustvarjamo, vse ostalo mi pa ni spet tok všeč.	Delna naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
C1	Js rad ustvarjam in berem.	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
D1	Ne maram ustvarjanja.	Nenaklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
E1	Rad ustvarjam.	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
A2	Doma, pa v šoli pa zdej tut v Skupni točki	Dom, šola in VGC Skupna točka	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
A3	Doma manj kukr vsak teden.	Večkrat mesečno	Pogostost likovnega izražanja v prostem času	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B2	V šoli, doma pa takrat, ko mi ostane čas.	Dom in šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja

B3	To pomeni na primer en dan ne ustvarjam, potem pa naslednji dan ustvarjam, pa en dan ne ustvarjam pa drug dan spet.	Večkrat tedensko	Pogostost likovnega izražanja v prostem času	Predhodni odnos do likovnega izražanja
C2	V šoli, doma pa tut neki	Dom in šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
C3	Sam ne vem kok.	Ne ve	Pogostost likovnega izražanja v prostem času	Predhodni odnos do likovnega izražanja
D2	V šoli se potrudim in to je to.	Šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
D3	Ker drugač mormo vse od začetka narest, če samo neki tko flaflafla. Učiteljca uzame papir, ga zmečka in vrže stran in da nov list.	Prisila učiteljice	Razlog za trud v šoli	Predhodni odnos do likovnega izražanja
E2	V šoli, doma	Dom in šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
E3	pa dva tedna spustim pa nrđim, pol še enga pa pol nrđim pa spet.	Večkrat mesečno	Pogostost likovnega izražanja v prostem času	Predhodni odnos do likovnega izražanja

A4	Rišem.	Risanje	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B4	Js tko delam iz škatlice hiške,	Izdelovanje hišk iz škatlic	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B5	Pa tut rada rišem.	Risanje	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B6	Barvam s čopičem,	Slikanje	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B7	Lepim,	Lepljenje	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B8	Prepogibam papir	Prepogibanje papirja	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
C4	Js rad delam hišo.	Izdelovanje hišk	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
D4	Najraje delam iz narave, takrat ko so rože in zrele rastline in to.	Izdelovanje v naravi iz naravnih materialov	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
E4	Js najraje prepogibam papir	Prepogibanje papirja	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
A5	Dobr	Dobro	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
A6	In še vesel.	Veselo	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja

B9	Sproščljivo. Pač sprošča me, da ustvarjam.	Sproščeno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
B10	Pa vseč mi je kr ustvarjam	Všečno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
C5	Dobro.	Dobro	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
D5	Ko ustvarjam iz narave svežo.	Pozitivno pri prostočasni likovni aktivnosti	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
D6	Drugač pa mi ni vseč, da se morm tko truditi.	Negativno v šoli zaradi pritiska po trudu	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
E5	Lepo.	Lepo	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
E6	Zmerek sm zadovoljen s tem kako naredim.	Pozitivno samo vrednotenje izdelka	Razlog za lepo počutje	Predhodni odnos do likovnega izražanja
A7	Dobra.	Dobro	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A8	Ker sem se naučil iz tega, če pridem na obisk še enkrat.	Novo znanje	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A9	Pa, da bom lahko to kdaj še sam naredil.	Ideja za samostojno ustvarjanje	Utemeljitev mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B11	Men je blo vseč	Všečno	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

B12	Zdel se mi je, da sem lepo naredila.	Zadovoljstvo nad končnim izdelkom	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B13	Naučila sem se, da velik stvari delam.	Spoznanje o veliki količini dnevnih aktivnosti	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B14	Tko zapomlna si bom te štiri dele dneva	Boljše poznavanje delov dneva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C6	Js sem si želel spat.	Slaba osredotočenost zaradi zaspanosti	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C7	Bil sem utrujen.	Utrujenost	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D7	Ni mi bila všeč	Nevšečno	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D8	ker ne maram likovne.	Nenaklonjenost do likovnega izražanja	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E7	Men se je zdela dobra.	Dobro	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E8	Všeč mi je blo, ker smo delali obraze.	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E9	V redu mi je blo, ker smo delali s čopiči.	Naklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A10	Dobra.	Dobro	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

				likovnih aktivnostih
A11	Všeč mi je bilo, ko sem vedu, da sem največ srečen in jezen.	Dobro poznavanje lastnih čustev	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B15	Men je blo ful všeč	Všečno	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B16	Ker rada packam.	Naklonjenost do packanja	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C8	Men je blo dobr	Dobro	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C9	nism bil več zaspan.	Spočitost	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C10	Dobr mi je, da barvam s čopiči.	Naklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D9	Ni mi blo všeč	Nevšečno	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D10	zato ker smo delali s čopiči.	Nenaklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev negativnega mnenja	
D11	Ni mi uspelo učka narest, js sm nrdila krog pol se je pa vse razmazal in je blo grdo.	Nenamerno poškodovanje izdelka	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B17	Men se je zdelo lepo	Lepo	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih

				likovnih aktivnostih
B18	to mi pa ni bilo všeč.	Delno nevšečno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B19	Niso se vsi upoštevali	Neupoštevanje med nekaterimi člani v skupini	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B20	Drugač mi je blo pa všeč, da smo delali v skupini.	Naklonjenost do dela v skupini	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A12	V redu	V redu	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A13	ker sem naredil dinozavra in godzilo.	Prosta izbira motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B21	nisi upošteval pravil, ker tega nisi videl v živalskem vrtu.	Neupoštevanje pravil nekaterih članov	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E9	Men je blo ful dobr	Zelo dobro	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E10	kr js ful rad rišem.	Naklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D12	Men ni blo všeč	Nevšečno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D13	zato ker smo risal, barval	Nenaklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C11	Men je bilo mal dolgočasno.	Malo dolgočasno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih

				likovnih aktivnostih
A13	Men je bilo tut mal dolgočasno.	Malo dolgočasno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A14	Ker smo dolg delali.	Predolga dolžina aktivnosti	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C12	Men pa ker nisem mel več pol idej kaj narisat, pa sm mogu čakati.	Čakanje ostalih članov	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E11	Men pa ni predolgo časa trajalo, lih prou.	Zadovoljstvo nad dolžino aktivnosti	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E12	Samo ni mi blo skoz vseč, da smo skupi delali, ker neki k sm jaz naredil mi ga je en tko razmazal pa tko rjavga je nardil.	Nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B22	Men je blo vseč k smo risal iz vseh strani	Zadovoljstvo nad uporabo likovnega formata	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E13	Men je blo to ful super	Zelo dobro	Mnenje o četrti likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E14	ker zlo rad rišem take oblike, pač različne vzorčke.	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E15	Pa rad natančno rišem.	Naklonjenost do natančnega risanja	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

A15	Všeč mi je blo	Všečno	Mnenje o četrti likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A16	ker sm na sredini naredil smejkota	Naklonjenost do proste izbire motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C13	Dobr, ker so mi ble všeč.	Dobro	Mnenje o četrti likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C14	Rad natančno rišem	Naklonjenost do natančnega risanja	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C15	pa vzorčke.	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D14	Men je blo všeč	Všečno	Mnenje o četrti likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D15	ker sem delala roko pa nogo.	Naklonjenost do proste izbire motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D16	Mandala	Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin (četrti)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D17	ker sem lahko po svoje delala	Svoboda pri likovnem izražanju	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
D18	Vse ostale pa so mi ble isto slabe	Spoznavanje (prva), Raziskovanje čustev (druga), Skupinska (tretja)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

D19	ker nemaram likovne.	Nenaklonjenost do likovnega izražanja	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E16	Ubistvu mi je bla živalski vrt najbolj všeč	Skupinska (tretja)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E17	ker smo risali živali	Naklonjenost do risanja živali	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E18	Najmanj mi je blo pa všeč tista, kjer smo risali čustva	Raziskovanje čustev (druga)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E19	ker nisem vedel ali naj naredim veselje in užaljenost ali jezen pa vesel. Težko mi je bilo zbrati.	Težave pri izboru najpogostejših čustev	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B23	Men je bla najslabša tista taprva	Spoznavanje (prva)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B24	Pol pri ta prvi risbici pa nisem imela dovolj časa	Časovna omejitev	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B25	Najbolj mi je bila všeč tista k smo čustva delali	Raziskovanje čustev (druga)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B26	ker sem lahko delala še kr po svoje	Svoboda pri likovnem izražanju	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B27	pa sem mogla čustva narest kar mi je bilo všeč.	Naklonjenost do slikanja čustev	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
B28	Pa lahko sem packala	Naklonjenost do packanja	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih

				likovnih aktivnostih
A17	Najbolj všeč mi je bila mandala	Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin (četrta)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A18	ker sem lahko naredil velik vzorčkov pa oblik.	Naklonjenost do risanja vzorčkov in oblik	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A19	Najmanj všeč pa mi je bila taprva	Spoznavanje (prva)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
A20	k mi je bila mal dolgočasna	Dolgčas	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C16	Najboljša mi je bla tista k sm delu mandale.	Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin (četrta)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
C17	Najslabše pa se ne spomnim	Se ne spomni	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
E20	Zlo dobr	Zelo dobro	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
E21	Lepo sem se počutil	Lepo	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
E22	pa ful sem se zabaval	Zabavno	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
A21	V redu po navadi	Večinoma v redu	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
A22	kdaj mal dolgočasno	Včasih dolgočasno	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
B29	Js sm se počutila sproščeno	Sproščeno	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

B30	Zabavno	Zabavno	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
B31	lepo mi je blo	Lepo	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
C18	Dobr sm se počutil.	Dobro	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
D20	Počutla sem se slabo razen pri tazadnji	Večinoma slabo	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
D21	ker mi ni všeč risanje in se počutim ob tem bedno.	Nenaklonjenost do likovnega izražanja	Razlog za slabo počutje	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
B32	Ja to je, čist drugače kot v šoli	Velika razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Razlika v primerjavi s predhodnimi izkušnjami likovnega ustvarjanja	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
B33	Ker v šoli se nič ne pogovarjamo, o tem kaj bomo risal pa kako se mam	Odsotnost pogovora o temi ustvarjanja in počutju	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
B34	pa delamo bolj počas tukej	Počasnejši tempo	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
B35	Doma si pa bolj sama zmišljujem kaj bom delala	Večja svoboda pri likovnem izražanju	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem doma	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
E23	Ja, se strinjam, pa tukej mi je ful boljš	Velika razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Razlika v primerjavi s predhodnimi izkušnjami likovnega ustvarjanja	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
E24	V šoli mi je slabš, ker se tukej lahko	Dovoljeno pogovarjanje	Razlog za preferenco izvedenih	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

	pogovarjamo takrat k ustvarjamo, v šoli pa ne.	med ustvarjanjem	likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	
E25	Pa tut tko se s tabo več o vsemu pogovarjamo in to mi je všeč.	Večja prisotnost pogovora z vodjo skupine	Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
D22	Men se zdi podobno	Podobnost v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Razlika v primerjavi s predhodnimi izkušnjami likovnega ustvarjanja	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
D23	ker morem risat in slikat povsod.	Uporaba enakih likovnih tehnik	Razlog za podobnost	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
D24	Drugač se tle več pogovarjamo	Večja prisotnost pogovora z vodjo skupine	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
D25	sam men bi blo bolj, če se ne bi tok pogovarjal, ker ne maram velik govorit.	Nenaklonjenost do govorjenja	Razlog za nenaklonjenost do pogovora	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
D26	Si pa ti manj stroga, pa mi ne zmečkaš papirja tut, če ne nrdim dobr.	Manjši pritisk po estetskosti izdelka	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
A23	Drugače je v šoli.	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Razlika v primerjavi s predhodnimi izkušnjami likovnega ustvarjanja	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
A24	V šoli se pogovarjamo z učiteljico samo o temu kaj bomo dodali	Večja prisotnost in pestrost pogovora z vodjo skupine	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

B36	Js sm včasih v šoli ful zaskrbljena zato, ker hočem, da bo lepo pa mi včasih ne uspe, tuki pa nisem.	Manjša skrb glede estetskosti izdelka	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
B37	Js bi	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
B38	ker se pogovorimo kaj smo naredili, pa kako kaj počnemo.	Večja prisotnost in pestrost pogovora z vodjo skupine v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Razlog za željo	Želja po uporabi v prihodnosti
B39	Ker delamo tko, da ti noben ne zmečka papirja pa vrže v smeti, če ni lepo. To včasih učiteljica nrđi.	Manjši pritisk po estetskosti izdelka v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Razlog za željo	Želja po uporabi v prihodnosti
D27	Js ne bi več.	Želje ni	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
D28	Kr ne maram likovne.	Nenaklonjenost do likovnega izražanja	Razlog, da želje ni	Želja po uporabi v prihodnosti
E26	Ja, bi.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
A25	Lahko ja.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
C19	Ja, ker bi si želel.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti

Priloga D: Odprto kodiranje fokusna skupina 2

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Tema
F1	Ja, zelo.	Naklonjenost	Likovno izražanje v	Predhodni odnos do

			vsakdanjem življenju	likovnega izražanja
G1	Ja, ful rad.	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H1	Ja, fuuul.	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I1	Js pa ne	Nenaklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I2	Men je dolgočasno.	Dolgčas	Razlog za nenaklonjenost	Predhodni odnos do likovnega izražanja
J1	Tut js, ja.	Naklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
K1	Ne,	Nenaklonjenost	Likovno izražanje v vsakdanjem življenju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
K2	zato, ker mi je dolgočasno.	Dolgčas	Razlog za nenaklonjenost	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H2	Doma pa v šoli	Dom in šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H3	Vsak dan.	Vsakodnevno	Pogostost likovnega izražanja v prostem času	Predhodni odnos do likovnega izražanja
F2	Js doma pa v šoli	Dom in šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
F3	Sam ne vsak dan, bi reku, da enkrat na teden	Enkrat tedensko	Pogostost likovnega	Predhodni odnos do

			izražanja v prostem času	likovnega izražanja
G2	Js isto oboje	Dom in šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
G3	pa vsak dan.	Vsakodnevno	Pogostost likovnega izražanja v prostem času	Predhodni odnos do likovnega izražanja
J2	Js tut oboje,	Dom in šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
J3	sam doma manj kot enkrat na teden.	Večkrat mesečno	Pogostost likovnega izražanja v prostem času	Predhodni odnos do likovnega izražanja
K3	V šoli jaz morem	Šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
K4	drugače pa doma ne, ker ne maram ustvarjat.	Nenaklonjenost do likovnega izražanja	Razlog za likovno izražanje zgolj v šoli	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I3	Js isto doma nikol,	Šola	Kraji likovnega izražanja	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I4	ker ne maram.	Nenaklonjenost do likovnega izražanja	Razlog za likovno izražanje zgolj v šoli	Predhodni odnos do likovnega izražanja
F4	Mi po navadi delamo iz gline ali plastelina figurice.	Izdelovanje figuric iz gline ali plastelina	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
G4	Js po navadi delam iz papirja lutke pa notr natlačim smeti, pa zalepim.	Izdelovanje papirnatih lutk	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja

K5	Aja edin s čopičom rad	Slikanje	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I5	Js tut nč.	Nič	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H4	Js pa najrajši s čopičom	Slikanje	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H5	pa plastelinom.	Izdelovanje iz plastelina	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
J4	Js pa rada rišem	Risanje	Najljubše likovne aktivnosti	Predhodni odnos do likovnega izražanja
F5	Super.	Super	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
F6	Js se sprostim.	Sproščujoče	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
F7	pa tut sm tko mal umirjen.	Umirjeno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H6	Ful dobr.	Zelo dobro	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H7	Zabavam se	Zabavno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H8	pa umirjena sem.	Umirjeno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja

J5	V redu se počutim.	V redu	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
J6	alpa se kdaj naveličam, pa se mi ne da pol več.	Občasno naveličano	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
G5	Kul.	V redu	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
G6	Zabavam se	Zabavno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I6	Dolgočasno. Men ni všeč zato, ker se mi vedno lomijo barvice	Dolgočasno ob risanju	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I7	Razn če delam s čopiči mi je pa zelo všeč.	Dobro ob slikanju	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
I8	Drugač se pa počutim smešno	Smešno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
K6	Js še bolj dolgočasno	Dolgočasno	Počutje ob likovnem izražanju	Predhodni odnos do likovnega izražanja
H9	Super, vse mi je bilo všeč.	Navdušeno	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F8	Preveč super, neskončno.	Navdušeno	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F9	Pa hudo mi je blo k smo se te dneve učil pa to,	Novo znanje	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

	k se nismo še v šoli tega učil.			
I9	Kr neki.	Nesmiselno	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G7	Men je blo pa tok super.	Navdušeno	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K7	Men tut ful super.	Navdušeno	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J7	Men je blo fajn.	Dobro	Mnenje o prvi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J8	V bistvu nisem vedla kaj narisat, ker se lih to učimo v šoli ampak sem vseeno bla mal zmedena.	Izbira motiva	Začetne dileme	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F10	Js tut na začetku nism tok vedu kaj bi narisu, potem pa sem že mal vedu.	Izbira motiva	Začetne dileme	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H10	Js tut nism takoj vedla, pol sem se pa spomnila.	Izbira motiva	Začetne dileme	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F11	Men je blo pa dobr k smo se na koncu pogovarjal	Naklonjenost do zaključnega pogovora	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H11	Men tut.	Naklonjenost do zaključnega pogovora	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G8	Men je blo to super.	Naklonjenost do zaključnega pogovora	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

				likovnih aktivnostih
I10	Men je pa to dolgočasno.	Nenaklonjenost do zaključnega pogovora	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F12	Dobra	Dobro	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F13	ker sem lahko uporabil tko bam bam čopiče.	Naklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F14	Ta mi je bla pa boljša, zato, ker sem narisal sebe, pa moja čustva.	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H12	Men je bla tut ful dobra	Zelo dobro	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H13	ker rada slikam s čopiči.	Naklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G9	Men je bla ful dobra res.	Zelo dobro	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G10	Ker sem vse vedu kaj js največkrat uporabljam, ker js že vem. Js sem tak – pogosto se razjezim, pogosto sem vesel, da kr pokam od veselja.	Dobro poznavanje lastnih čustev	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I11	Men je bla ta všeč	Všečno	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih

				likovnih aktivnostih
I12	pa lahko sem udarju po listu, da se same naredijo packe.	Naklonjenost do packanja	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K8	Jaz tut rad packam fuuuuul	Naklonjenost do packanja	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K9	zato je bla tut men ta kul.	Dobro	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F15	Jaz tut rad packam. Preveč, neskončnokrat preveč.	Naklonjenost do packanja	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J8	Men je blo všeč	Všečno	Mnenje o drugi likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J9	k smo čopiči delal.	Naklonjenost do likovne tehnike	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J10	Pa js sm bl natančna in mi je blo dobr, da ste mi vseeno pustil, da delam po svoje, da nism rabla packat	Svoboda pri likovnem izražanju	Utemeljitev pozitivnega Mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F16	Men ni blo všeč	Nevšečno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F17	pa so se eni zafrkavali in delal ene brke pa kaktuse pa men to ni blo všeč	Nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

F18	Pol ni zgledalo tko kot sem si zamislu, tut, če se ne bi zafrkavali ne bi hotu, da bi se zamenjali	Nenaklonjenost do dela v skupini	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F19	Ampak drugač pa mi je blo všeč, da smo risal živalski vrt	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F20	pa se pogovarjal o živalih	Naklonjenost do zaključnega pogovora	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I13	Men je bla najboljša delavnica na svetu	Navdušeno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I14	ker mam rad živali	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I15	pa dobr mi je k smo vsi skupi delal	Naklonjenost do dela v skupini	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I16	kakšne smešne stvari smo risal. Zabaval smo se.	Zabava	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G11	Men je blo ogabno	Odklonilno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G12	ker un je naredu iz drevesa nek čuden kaktus	Nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J11	Men je blo pa všeč.	Všečno	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

J12	Dobro mi je blo, da smo skupaj delali, ker sem tko dobila še kakšne nove ideje, k jih drugače mogoče ne bi.	Nove ideje zaradi dela v skupini	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H14	Men je blo srednje	Srednje	Mnenje o tretji likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H15	Men ni blo všeč k smo se menjaval, k so se kakšni sam zafrkavali.	Nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G13	Ampak mi je blo pa všeč, da smo delal skupaj v skupini.	Naklonjenost do dela v skupini	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H16	Men je blo pa všeč, da smo v skupini.	Naklonjenost do dela v skupini	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H17	Men je blo ful dobr, pač odlično.	Odlično	Mnenje o četrti likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H18	Tko ful rada rišem natančno	Naklonjenost do natančnega risanja	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H19	pa si vzorčke zmišljujem.	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F21	Še kr v redu mi je blo.	Srednje dobro	Mnenje o četrti likovni aktivnosti	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F22	Zato, ker sem se fulkrat zmotu. Težko mi je blo	Težave pri natančnosti	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

	bit tako natančen.			likovnih aktivnostih
K10	Men ni blo všeč	Nevšečno	Mnenje o četrti likovni	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K11	zato, ker sm kr neki po svoje delu.	Nezadovoljstvo nad lastnim procesom dela	Utemeljitev negativnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I17	Men je blo najbolj kul	Zelo dobro	Mnenje o četrti likovni	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I18	zato, ker sem zdaj dobil velik idej.	Nove ideje	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I19	K bomo v šoli delal vzorčke jih bom znal narisat	Novo znanje	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J13	Men je blo tut v redu	Dobro	Mnenje o četrti likovni	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J14	všeč mi je blo, da sm mogla vzorčke delat.	Naklonjenost do likovnega motiva	Utemeljitev pozitivnega mnenja	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H20	Men je bla najmanj všeč tista prva	Spoznavanje (prva)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H21	ker nimam tko rada z barvicam risat	Nenaklonjenost do likovne tehnike	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H22	pa ker nisem hitr vedla kaj naj narišem na tist list.	Dilema glede izbire motiva	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
H23	Najbolj mi je blo pa všeč, k	Raziskovanje čustev (druga)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih

	smo risali čustva			likovnih aktivnostih
H24	ker rada rišem s čopiči.	Naklonjenost do likovne tehnike	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F23	Men je bla pa sigurno najbolj všeč k smo delali čustva	Raziskovanje čustev (druga)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F24	zato, ker smo risali s čopičem.	Naklonjenost do likovne tehnike	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F25	Pa še tko ugotovil sm kakšna čustva mam po navadi.	Spoznanje o najpogostejših čustvih	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F26	Najmanj pa tista k smo dele dneva risali	Spoznavanje (prva)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F27	ker je blo dolgočasno	Dolgčas	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F28	pa sem se zmedu.	Zmedenost	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I20	Najmanj mi je bla všeč taprva	Spoznavanje (prva)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I21	ker mi je blo dolgočasno.	Dolgčas	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I22	Najbolj mi je bla pa všeč tista k smo risal mandala.	Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin (četrt)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
I23	Tm sm bil tko umirjen k sm risu vzorčke	Umirjenost med ustvarjanjem	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih

				likovnih aktivnostih
G14	Najbolj mi je bla vseč tista k smo risali čustva	Raziskovanje čustev (druga)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G15	ker rad slikam	Naklonjenost do likovne tehnike	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G16	pa lepo sem se počutil.	Lepo počutje	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G17	Najmanj pa tista k smo risali živali	Skupinska (tretja)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
G18	ker so eni risali kar nekaj.	Nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K12	Ni mi bla vseč taprva	Spoznavanje (prva)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K13	ker sem mogu pol počakat, da še drugi nrdijo, pa mi je blo dolgčas	Dolgčas	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K14	Najbolj mi je všeč una k smo čutva delal	Raziskovanje čustev (druga)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
K15	k mi je blo dobr packat.	Naklonjenost do packanja	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J15	Men je bla najbolj vseč k smo risal mandale	Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin (četrta)	Najljubša likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

J16	ker mam ful rada natančnost.	Naklonjenost do natančnega risanja	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J17	Najslabš mi je bla taprva	Spoznavanje (prva)	Najmanj ljuba likovna aktivnost	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
J18	ker v bistvu sem že znala dele dneva pol sm pa pol ure razmišljala al si rekla popoldne al dopoldne in pol nisem vedla čis točno kaj narisat.	Zmedenost glede izbire motiva	Razlog za izbiro	Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih
F29	Ful dobr	Zelo dobro	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
F30	pa zabavno.	Zabavno	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
J19	Super	Super	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
J20	ful sm bla sproščena.	Sproščeno	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
K16	Smešno	Smešno	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
H25	Najboljš	Zelo dobro	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
G19	Ful ful ful dobr.	Zelo dobro	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
I24	Dobr.	Dobro	Počutje ob skupnem ustvarjanju	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
J21	Drugač je pa podobno koker pr likovni.	Podobnost v primerjavi z	Razlika v primerjavi s predhodnimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

		ustvarjanjem v šoli	izkušnjami likovnega ustvarjanja	
G20	Men se pa zdi čis drgač koker v šoli.	Velika razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Razlika v primerjavi s predhodnimi izkušnjami likovnega ustvarjanja	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
G21	Boljš je blo tuki koker v šoli, ker v šoli so ful glasni in to me ful nervira, ker ne morm razmišljat kaj bom naredu.	Večji mir v skupini	Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
G22	Tuki sm pa bil bl umirjen.	Umirjenost	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
H26	Boljš sm se počutila tle koker v šoli,	Boljše počutje	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
H27	ker niste tok strogi kukr naše učitlce. Naše učitlce so tok stroge, da glava boli.	Manjša strogost v primerjavi z učiteljicami	Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
I25	Js se strinjam z A.	Manjša strogost v primerjavi z učiteljicami	Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
I26	V šoli ne smemo tko packat	Dovoljeno packanje	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
I27	in mormo bit bolj natančni	Manjša zahteva po natančnosti	Razlika v primerjavi z	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

			ustvarjanjem v šoli	
K17	Js se v šoli počutim brezupno, zato kr so učiteljce tok tečne. Tok so tečne k satan. Alpa še bl k satan. Tle mi je pa blo dobr.	Slabo počutje ob vedenju učiteljic	Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
J22	Pr nm v šoli v šoli pa v bistvu sploh ni stroga učiteljca, je prjazna sam daje pa črne pike.	Črne pike v šoli	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
J23	tega pa ne maram.	Nenaklonjenost	Občutki do črnih pik	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
J24	Kdaj me je ful strah, da bom dobila črno piko.	Strah	Občutki do črnih pik	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
H28	Men je tuki boljš, zato ker je v šoli ful težje	Manjša stopnja težavnosti	Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
H29	Tm rabim bit bolj natančna	Manjša zahteva po natančnosti	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
H30	pa gre se za oceno, pa sem bolj pod pritiskom.	Večji pritisk zaradi ocen v šoli	Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
G23	Mene to ful razdraži in pol eno uro razmišljam kako oceno bom	Razdraženost	Vpliv ocen v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

	dobil ena, dve, tri, štiri ...			
G24	In po ves cajt to razmišljam, namest, da bi se sprostil.	Nesproščenost	Vpliv ocen v šoli	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
F31	Ja js se tle boljše počutim, k ni ocen.	Odsotnost ocen	Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi	Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti
F32	Ja, neskončnokrat ja.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
J25	Jaaa js tudi.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
G25	Ja, takooj.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
H31	Ja, z veseljem.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
I28	Ja,	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti
I29	zato ker si boljša koker učiteljce.	Ljubši način dela	Razlog za željo	Želja po uporabi v prihodnosti
K18	Rajši ja.	Želja je	Želja po podobnem načinu dela	Želja po uporabi v prihodnosti

Priloga E: Osno kodiranje

1. Predhodni odnos do likovnega izražanja

- Likovno izražanje v vsakdanjem življenju
 - Naklonjenost (A1, C1, E1, F1, G1, H1, J1)
 - Delna naklonjenost (B1)
 - Nenaklonjenost (D1, I1, K1)

- Razlog za nenaklonjenost
 - o Dolgčas (I2, K2)
- Kraji likovnega izražanja
 - o Dom, šola in VGC Skupna točka (A2)
 - o Dom in šola (B2, C2, E2, F2, G2, H2, J3)
 - o Šola (D2, I3, K3)
- Pogostost likovnega izražanja v prostem času
 - o Večkrat mesečno (A3, E3, J3)
 - o Večkrat tedensko (B3)
 - o Ne ve (C3)
 - o Vsakodnevno (H3, G3)
 - o Enkrat tedensko (F3)
- Razlog za trud v šoli
 - o Prisila učiteljice (D3)
- Razlog za likovno izražanje zgolj v šoli
 - o Nenaklonjenost do likovnega izražanja (I4, K4)
- Najljubše likovne aktivnosti
 - o Risanje (A4, B5, J4)
 - o Izdelovanje hišk iz škatlic (B4)
 - o Slikanje (B6, K5, H4)
 - o Lepljenje (B7)
 - o Prepogibanje papirja (B8, E4)
 - o Izdelovanje hišk (C4)
 - o Izdelovanje v naravi iz naravnih materialov (D4)
 - o Izdelovanje figuric iz gline ali plastelina (F4)
 - o Izdelovanje papirnatih lutk (G4)
 - o Nič (I5)
 - o Izdelovanje iz plastelina (H5)
- Počutje ob likovnem izražanju
 - o Dobro (A5, C5)
 - o Veselo (A6)
 - o Sproščeno (B9, F6)
 - o Všečno (B10)

- Pozitivno pri prostočasni likovni aktivnosti (D5)
- Negativno v šoli zaradi pritiska po trudu (D6)
- Lepo (E5)
- Super (F5)
- Umirjeno (F7, H8)
- Zelo dobro (H6)
- Zabavno (H7, G6)
- V redu (J5, G5)
- Občasno naveličano (J6)
- Dolgočasno ob risanju (I6)
- Dobro ob slikanju (I7)
- Smešno (I8)
- Dolgočasno (K6)
- Razlog za lepo počutje
 - Pozitivno samo vrednotenje izdelka (E6)

2. Mnenje otrok o izvedenih likovnih aktivnostih

- Mnenje o prvi likovni aktivnosti
 - Navdušeno (H9, F8, G7, K7)
 - Dobro (A7, E7, J7)
 - Všečno (B11)
 - Slaba osredotočenost zaradi zaspanosti (C6)
 - Nesmiselno (I9)
 - Nevšečno (D7)
- Utemeljitev pozitivnega mnenja
 - Novo znanje (A8, F9)
 - Ideja za samostojno ustvarjanje (A9)
 - Zadovoljstvo nad končnim izdelkom (B12)
 - Spoznanje o veliki količini dnevnih aktivnosti (B13)
 - Boljše poznavanje delov dneva (B14)
 - Naklonjenost do zaključnega pogovora (F11, H11, G8)
- Utemeljitev negativnega mnenja
 - Utrujenost (C7)
 - Nenaklonjenost do likovnega izražanja (D8)

- Nenaklonjenost do zaključnega pogovora (I10)
- Začetne dileme
 - Izbira motiva (J8, F10, H10)
- Mnenje o drugi likovni aktivnosti
 - Zelo dobro (H12, G9)
 - Dobro (A10, C8, E7, F12 K9)
 - Všečno (B15, I11, J8)
 - Nevšečno (D9)
- Utemeljitev pozitivnega mnenja
 - Naklonjenost do likovne tehnike (C10, E9, F13, H13, J9)
 - Naklonjenost do likovnega motiva (E8, F14)
 - Dobro poznavanje lastnih čustev (A11, G10)
 - Naklonjenost do packanja (B16, I12, K8, F15)
 - Svoboda pri likovnem izražanju (J10)
 - Spočitost (C9)
- Utemeljitev negativnega mnenja
 - Nenaklonjenost do likovne tehnike (D10)
 - Nenamerno poškodovanje izdelka (D11)
- Mnenje o tretji likovni aktivnosti
 - Navdušeno (I13)
 - Zelo dobro (E9)
 - Lepo (B17)
 - Všečno (J11)
 - V redu (A12)
 - Srednje (H14)
 - Malo dolgočasno (C11, A13)
 - Delno nevšečno (B18)
 - Nevšečno (D12, F16)
 - Odklonilno (G11)
- Utemeljitev pozitivnega mnenja
 - Prosta izbira motiva (A13)
 - Naklonjenost do likovne tehnike (E10)
 - Naklonjenost do dela v skupini (B20, I15, G13, H16)
 - Naklonjenost do likovnega motiva (F19, I14)

- Naklonjenost do zaključnega pogovora (F20)
- Zadovoljstvo nad dolžino aktivnosti (E11)
- Zadovoljstvo nad uporabo likovnega formata (B22)
- Zabava (I16)
- Nove ideje zaradi dela v skupini (J12)
- Utemeljitev negativnega mnenja
 - Neupoštevanje med nekaterimi člani v skupini (B19)
 - Neupoštevanje pravil nekaterih članov (B21)
 - Predolga dolžina aktivnosti (C11, A14)
 - Čakanje ostalih članov (C12)
 - Nenaklonjenost do likovne tehnike (D13)
 - Nezadovoljstvo nad sodelovanjem z nekaterimi člani (E12, F17, G12, H15)
 - Nenaklonjenost do dela v skupini (F18)
- Mnenje o četrti likovni aktivnosti
 - Odlično (H17)
 - Zelo dobro (E13, I17)
 - Dobro (C13, J13)
 - Všečno (A15, D14)
 - Srednje dobro (F21)
 - Nevšečno (K10)
- Utemeljitev pozitivnega mnenja
 - Naklonjenost do likovnega motiva (E14, C15, H19, J14)
 - Naklonjenost do natančnega risanja (E15, C14, H18)
 - Naklonjenost do proste izbire motiva (A16, D15)
 - Nove ideje (I18)
 - Novo znanje (I19)
- Utemeljitev negativnega mnenja
 - Težave pri natančnosti (F22)
 - Nezadovoljstvo nad lastnim procesom dela (K11)
- Najljubša likovna aktivnost
 - *Pozornost, vztrajnost, spretnost, spomin (četrta)* (D16, A17, C16, I22, J15)
 - Razlog za izbiro
 - Svoboda pri likovnem izražanju (D17)
 - Naklonjenost do risanja vzorčkov in oblik (A18)

- Umirjenost med ustvarjanjem (I23)
 - Naklonjenost do natančnega risanja (J16)
- *Skupinska (tretja)* (E16)
- Razlog za izbiro
 - Naklonjenost do risanja živali (E17)
- *Raziskovanje čustev (druga)* (B25, H23, F23, G14, K14)
- Razlog za izbiro
 - Svoboda pri likovnem izražanju (B26)
 - Naklonjenost do slikanja čustev (B27)
 - Naklonjenost do packanja (B28, K15)
 - Naklonjenost do likovne tehnike (H24, F24, G15)
 - Spoznanje o najpogostejših čustvih (F25)
 - Lepo počutje (G16)
- Najmanj ljuba likovna aktivnost
 - Se ne spomni (C17)
 - *Spoznavanje (prva)* (D18, B23, A19, H20, F26, I20, K12, J17)
 - Razlog za izbiro
 - Nenaklonjenost do likovnega izražanja (D19)
 - Časovna omejitev (B24)
 - Dolgčas (A20, F27, I21, K13)
 - Nenaklonjenost do likovne tehnike (H21)
 - Dilema glede izbire motiva (H22)
 - Zmedenost (F28)
 - Zmedenost glede izbire motiva (J18)
 - *Raziskovanje čustev (druga)* (D18, E18)
 - Razlog za izbiro
 - Nenaklonjenost do likovnega izražanja (D19)
 - Težave pri izboru najpogostejših čustev (E19)
 - *Skupinska (tretja)* (D18, G17)
 - Razlog za izbiro
 - Nenaklonjenost do likovnega izražanja (D19)
 - Nezačudenost nad sodelovanjem z nekaterimi člani (G18)

3. Doživljanje, vtisi likovnih aktivnosti

- Počutje ob skupnem ustvarjanju
 - Zelo dobro (E20, F29, H25, G19)
 - Super (J19)
 - Lepo (E21, B31)
 - Sproščeno (B29, J20)
 - Zabavno (E22, B30, F30)
 - Smešno (K16)
 - Dobro (C18, I24)
 - Večinoma v redu (A21)
 - Včasih dolgočasno (A22)
 - Večinoma slabo (D20)
- Razlog za slabo počutje
 - Nenaklonjenost do likovnega izražanja (D21)
- Razlika v primerjavi s predhodnimi izkušnjami likovnega ustvarjanja
 - Velika razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli (B32, E23, G20)
 - Podobnost v primerjavi z ustvarjanjem v šoli (D22, J21)
 - Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli (A23)
- Razlika v primerjavi z ustvarjanjem v šoli
 - Odsotnost pogovora o temi ustvarjanja in počutju (B33)
 - Počasnejši tempo (B34)
 - Manjši pritisk po estetskosti izdelka (D26)
 - Večja prisotnost in pestrost pogovora z vodjo skupine (A24)
 - Manjša skrb glede estetskosti izdelka (B36)
 - Umirjenost (G22)
 - Boljše počutje (H26)
 - Dovoljeno packanje (I26)
 - Manjša zahteva po natančnosti (I27, H29)
 - Črne pike v šoli (J22)
 - Večji pritisk zaradi ocen v šoli (H29)
- Razlika v primerjavi z ustvarjanjem doma
 - Večja svoboda pri likovnem izražanju (B35)
- Razlog za preferenco izvedenih likovnih aktivnosti v primerjavi s šolskimi
 - Dovoljeno pogovarjanje med ustvarjanjem (E24)
 - Večja prisotnost pogovora z vodjo skupine (E25, D24)

- Večji mir v skupini (G21)
- Slabo počutje ob vedenju učiteljic (K17)
- Manjša stopnja težavnosti (H28)
- Odsotnost ocen (F31)
- Manjša strogost v primerjavi z učiteljicami (H27, I25)
- Razlog za podobnost
 - Uporaba enakih likovnih tehnik (D23)
- Razlog za nenaklonjenost do pogovora
 - Nenaklonjenost do govorjenja (D25)
- Občutki do črnih pik
 - Nenaklonjenost (J23)
 - Strah (J24)
- Vpliv ocen v šoli
 - Razdraženost (G23)
 - Nesproščenost (G24)

4. Želja po uporabi v prihodnosti

- Želja po podobnem načinu dela
 - Želja je (B37, E26, A25, C19, F32, J25, G25, H31, I28, K18)
 - Želje ni (D27)
- Razlog za željo
 - Večja prisotnost in pestrost pogovora z vodjo skupine v primerjavi z ustvarjanjem v šoli (B38)
 - Manjši pritisk po estetskosti izdelka v primerjavi z ustvarjanjem v šoli (B39)
 - Ljubši način dela (I29)
- Razlog, da želje ni
 - Nenaklonjenost do likovnega izražanja (D28)

Priloga F: Soglasje staršev

Lepo pozdravljeni!

Sem Anja Marincelj, absolventka socialnega dela na Fakulteti za socialno delo v Ljubljani. V letošnjem letu zaključujem svoj študij z **diplomskim delom, naslovljenim/ki nosi naslov/katerega naslov je** *“Uporaba likovne aktivnosti pri delu z otroki v socialnem delu”*.

Majhni otroci se izražajo spontano, brez zadržkov, zanima jih predvsem igra z materiali, ne pa toliko končni izdelek. Kasneje, ob vstopu v šolo, pa se otrokovo likovno izražanje pogosto spremeni zaradi vedno večje samokritičnosti in pričakovanj o končnem izdelku s strani odraslih/šolskega sistema. Če otroci nekega izdelka ne naredijo dovolj dobro po določenih merilih, so lahko deležni kritik, slabe ocene, razočaranja. Zato sem pripravila štiri skupinske likovne aktivnosti, s katerimi se hočem oddaljiti od te naravnosti. Te bomo skupaj z vašimi otroki izvedli med počitniškim varstvom. Preko ustvarjanja želim doseči, da otroci raziskujejo sebe in materiale, se sproščajo, zabavajo, med seboj povezujejo, se o sebi in drugih morda kaj novega naučijo, izvejo.

V petek 25. 2. 2022 bi z otroki izvedla skupinski pogovor (fokusno skupino), med katerim si želim ugotoviti, kakšen odnos in izkušnje imajo otroci do likovnega izražanja ter pridobiti povratne informacije o tem, kako so likovno ustvarjanje doživljali med aktivnostmi. Zaradi lažjega obdelovanja podatkov bi pogovor zvočno posnela. Posnetki bi služili zgolj meni pri kasnejšem zapisovanju ugotovitev v nalogi. **Prosim vas za dovoljenje, da vaš otrok sodeluje v moji raziskavi. Obvezujem se, da bom sodelujočim zagotovila popolno anonimnost in varovanje osebnih podatkov.**

Prosim, da s podpisom na spodaj priloženem obrazcu dovolite, da vaš otrok sodeluje v moji diplomski raziskavi.

Za morebitna dodatna pojasnila, dileme ali vprašanja o vsebinah pogovora z vašim otrokom sem vam na voljo na telefonski številki 040 726 524.

Zahvaljujem se vam za sodelovanje in vas prijazno pozdravljam.

Anja Marincelj

DOVOLJENJE ZA SNEMAN POGOVOR Z VAŠIM OTROKOM O LIKOVNI

AKTIVNOSTI

Spodaj podpisani/-a (ime in priimek) _____, dovoljujem, da moj otrok
(ime in priimek otroka) _____, sodeluje v diplomski raziskavi.

Podpis staršev : _____